

निवडक किशोर कथा

निवडक किशोर कथा

संपादक :

भा. रा. भागवत

चित्रकार

रवी परांजपे

नेशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

1979 (शक 1901)

© लेखकाधीन

*This book has been published on the paper supplied by the
Govt. of India at concessional rates.*

रु० 4.00

Nivadak Kishore Katha (Marathi)

PUBLISHED BY THE DIRECTOR, NATIONAL BOOK TRUST, INDIA,
A-5, GREEN PARK, NEW DELHI 110016 AND PRINTED AT
RAKESH PRESS, A-7 NARAINA INDUSTRIAL AREA,
PHASE II, NEW DELHI-110028

गोट्याचे सत्कृत्य

— ना. धों. ताम्हनकर

गोट्या आता हायस्कुलात जाऊ लागला आहे. तो पहिल्या यत्नेत आहे आणि त्याला चारही प्रकारची इंग्रजी अक्षरे काढावयास येऊ लागली आहेत. सी ए टी कॅट् म्हणजे मांजर आणि डी ओ जी डॉग म्हणजे कुत्रा असे काही शब्द त्याला येऊ लागले आहेत. तरी पण एवढ्या ज्ञानावर तो आपले व्यवहार इंग्रजीमय करून टाकतो. त्याच्या वह्या-पुस्तकांवरच नव्हे, तर भितीखांबावर आणि दारांवर Gotya, Suma अशी नावे त्याने चितारून सोडली आहेत. जेवताना तिने काही हवे-नको विचारले, तर तो बेघडक म्हणतो, 'आय मस्ट आमटी' किंवा 'भाजी मी नॉट', 'मला आमटी पाहिजे' व 'मला भाजी नको' असा त्याचा आशय असतो. पण तो तिच्या चटकन् लक्षात येत नाही आणि ती रागावून म्हणते, 'सरळ सांग काय ते, आहे ठाऊक काय इंग्रजी अवकल आहे ती?'

इंग्रजी शाळेत गेल्यापासून गोट्याच्या आयुष्यात आणखी एका गोष्टीची भर पडली आहे. ती म्हणजे त्याच्या शाळेतील बालचमूच्या सिंहछावा पथकात त्याने आपले नाव दाखल केले आहे. आणि त्यामुळे बालचमूचे वारेही त्याच्या अंगात खूपच भरले आहे. रोज एक तरी सत्कृत्य करायचे, दुसऱ्याला शक्य ती मदत करायची, थोरांच्या आज्ञा पाळायच्या इत्यादी बालसैनिकाने पाळायचे नियम गोट्या मनोभावाने पाळत असतो.

हे नियम तो आपल्याकडून सद्बुद्धीनेच पाळतो, पण त्याचे परिणाम मात्र केव्हा केव्हा चमत्कारिक होतात, व त्याला शाबासकी ऐवजी भलताच प्रसाद मिळतो.

परवाचीच गोष्ट—

आमच्या शेजारी एक म्हातऱ्या बाई राहतात. त्या अगदी एकट्या आहेत. त्यांना एक सावत्र मुलगा आहे, पण तो त्यांना विचारीत नाही. फक्त महिना पाच रुपये पोटगी तेवढी देतो. तेवढ्यात म्हातारी कसाबसा निर्वाह करते. आमच्या शेजारच्या घरातील एक बाजूची अंधेरी खोली घेऊन तेथे ती राहते.

गरिबी असूनसुद्धा म्हातारी आनंदी आहे. हे नाही ते नाही, असे रडगाणे कोणाजवळ कधी गायची नाही, उलट कोणी काही घायला लागले, तर 'मला कशाला ? आहे माझ्याजवळ असे सांगेल. साहजिकच शेजाऱ्या-पाजाऱ्यांत 'आजी' सर्वांची आवडती झाली आहे. आमच्या हिची तर आजीशी चांगलीच गट्टी जमली आहे.

आठवड्याच्या बाजाराचा दिवस म्हणून शाळा सकाळी होती आणि दुपारी सुटी असल्याने गोट्या घरीच होता. सुमा त्याला आपल्या बाईच्या जमती सांगत होती आणि गोट्याही गोखले मास्तरांनी आज बाळू बावळ्याला बाकावर का उभे केले आणि तालीममास्तर मलखांब शिकवताना परवा स्वतःच कसे आदळले असे आपले अनुभव निवेदन करीत होता. त्याच वेळी म्हातारी आजी आली. सुमा-गोट्या दिसल्यावर त्यांच्या हातावर खडीसाखरेचा खडा, निदान शेगांचे चार दाणे ठेवल्यावाचून आजी पुढे गेल्या असे फार करून व्हायचे नाही. काही घायला नसेलच तर 'उद्या जमत देणार आहे हं तुम्हाला' असे मधाचे बोट लावल्यावाचून म्हातारी राहायची नाही. पण आज आजीने मुलांना काही दिले तर नाहीच, पण त्यांच्याशी एक अक्षरही न बोलता ती सरळ स्वयंपाकघरात निघून गेली.

सुमा-गोट्याला नवल वाटले.

"सुमा, आज आजी बोलल्या का नाहीत ग ?"

"मी तेच विचारणार होते तुला. त्यांना आज बरं वाटत नाही आहे वाटतं ?"

"छे ग. बरं वाटत नसतं, तर निजून राहिल्या असत्या घरी. उन्हातून आपल्या इथं कशा आल्या असत्या ?"

"खरंच की रे ! मग काय, आमच्यावर रागावल्या असतील त्या ? कशासाठी रे ?"

"मला तरी काय ठाऊक ! तू केली नाहीस ना त्यांची काही खोडी ?"

"इशश, मी कशाला करीन आपल्या आजींची खोडी ? उसट काल संध्याकाळी त्यांना मी पैशाच्या उदक्या दिल्या आणून दुकानातून. तूच केलं असशील काही तरी".

"सुमा, कोण समजतेस तू मला ?"

"तुला ? तुला मी आमचा गोटूदादा समजते !"

"पण तुझा हा गोटूदादा कोण वाटतो तुला ?"

"म्हणजे रे काय ? गोटूदादा गोटूदादा वाटतो. दुसरं काय वाटायचंय ?"

"पण तुझा गोटूदादा सिंहछावा पथकातला सैनिक आहे हे विसरलीस होय ? आम्ही सैनिक खोड्या करीत नाही, उपकार करतो."

"मग आजींवरही कर की उपकार. त्यांना कसली काळजी लागली आहे ती बघ."

सुमा आणि गोट्या आजीची काळजी समजून घेण्यासाठी स्वयंपाकघरात गेली. आजी आपल्या घरात उंदरांनी किती उच्छाद मांडलाय ह्याचे पुराण तिच्यापुढे वाचीत होती. सांडगेपापडांचा उंदरांनी कसा भुगा करून टाकला, धाबळी कशी कुरतडली आणि आज ऋषीपंचमीसाठी करून ठेवलेली कापसाची वस्त्रेच कशी पळविली ते सांगून म्हातारी अगदी रडकुंडीस येऊन म्हणाली, "मेले हात धुऊन पाठीला लागले आहेत माझ्या. कुठं म्हणून ठेवू मी माझ्या जिनसा ?"

आजीला त्रास देणारे वैरी कोण ते गोट्याच्या ध्यानात आले आणि त्यांचा नाश कसा करावयाचा हा विचार त्याच्या डोक्यात घोळत असतानाच

तो उद्याचा अभ्यास करण्यासाठी बंगी उघडून बसला. त्याने प्रायमर काढले आणि करावयाचा धडा उघडला तो काय गंमत झाली ! तो धडा होता—

THE MOUSE AND THE CAT

धड्याचे नाव वाचताच गोट्याला काय पाहिजे होते ते सापडले. कारण काल वर्गात तो धडा समजावून घेताना त्याच्यावर The cat catches the mouse and eats it ह्या वाक्याचे भाषान्तर करण्याची पाळी आली होती. ते त्याला आता आठवले आणि पुढच्या अभ्यासाचे त्याला भानच राहिले नाही. त्याने बाहेर काढलेल्या बऱ्या नि पुस्तके बंगीत कोंबली आणि घी कॅट कॅचेस् दी माउस अँड इटस् इट हे वाक्य ओरडत तो परसात धावला.

आजीच्या घरातल्या उंदरावर हुकमी उपाय म्हणजे मांजर. एखादे मांजर पकडायचे आणि ते आजीच्या घरी नेऊन द्यायचे गोट्याने ठरविले. पण पुन्हा त्याच्या मनात शंका आली. उपकार किंवा सत्कृत्य करायचे ते बालचमूच्या सैनिकाने गुपचूप केले पाहिजे, ते गाजावाजा करून किंवा शाबासकी मिळण्याच्या आशेने करता कामा नये असे आपल्या मास्तरांनी सांगितले आहे. आपण आजींना मांजर नेऊन दिले, तर ते त्यांना समजणार व त्या उपकाराबद्दल त्या आपणास शाबासकी देणार, तसे कोही करता कामा नये. आजींना न कळतच त्यांना छळणारे उंदीर नाहीसे करणारे मांजर त्यांच्या खोलीत नेऊन सोडायचे. गोट्याचा निश्चय कायम झाला.

पण एवढ्यावरच त्याच्या मनाचे पुरते समाधान होईना, आजी म्हणाल्या होत्या, एक ना दोन शेंकडो उंदीर आणि तेही वरवंट्यासारखे उंदीर, घरभर धुडगुस घालताहेत. मग असल्या दांडग्या आणि इतक्या उंदरांना एक मांजर कसे पुरेसे होणार ? निदान दहा मांजरे तरी हवीतच

आता गोट्यापुढे प्रश्न पडला तो हा की, इतकी मांजरे कोठून व कशी पैदा करायची ? पण कोणताच प्रश्न त्याला फार काळ नडवीत नाही. त्याला युक्ती सापडली. आमच्या घरी एक चोरटे मांजर दूध मटकावण्यास सवकले आहे, ही गोष्ट त्याच्या लक्षात आली. गेल्या पाचसहा दिवसात

तीनचारदा तरी तिच्या वामकुक्षीची संधी साधून त्या मांजराने दुधावर डल्ला मारला आहे हे गोट्याच्या लक्षात आले आणि आजही कदाचित ते येईल अशी कल्पना बांधून गोट्याची स्वारी त्याला पकडण्याच्या उद्देशाने स्वयंपाकघराकडे वळली.

रोजच्या सवयीप्रमाणे ती थोडी लवंडली होती. चुलीवर दूध तापत होते व गोट्या स्वयंपाकघरात शिरतो, तो ते चोरटे मांजर त्या पोतल्यात तोंड घालण्याच्या अगदी बेतात होते. ते पाहताच गोट्या अगदी मांजराइतक्याच मुक्या पावलांनी त्याला पकडायला गेला. मांजराची मान पकडून त्याला अलगद उचलायचा त्याचा बेत होता, पण त्या खट्याळ मांजराने तो सिद्धीस जाऊ दिला नाही. गोट्याची चाहूल त्याला लागलीच आणि तो त्याला पकडणार एवढ्यात टुणकन् उडी मारून ते पळूनही गेले.

गोट्याची मोठीच निराशा झाली. पण एका अपयशाने नाउमेद होण्याइतका तो लेचापेचा थोडाच आहे ! त्याने काय वाटेल ते झाले तरी आज त्या मांजराला पकडायचे ठरविले.

दूध प्यावयाला चटावलेले मांजर पुन्हा येथे येणार ही गोट्याची खात्री होतीच त्याप्रमाणे ते मांजर आल्यावर त्याला पकडल्यावाचून राहावयाचे नाही अशी गोट्याने मनाशी प्रतिज्ञा केली आणि त्याला पकडायचे ते दुधाचा एक थेंबही न मिळू देता पकडायचे असेही त्याने ठरवून टाकले. चतुर माणूस आपले काम कमीत कमी खर्चात साधतो असे त्याच्या मास्तरांनी त्याला सांगितले होते. गोट्याने दुधाचे पातेले उचलून प्रथम फडताळात ठेवले. एका बशीत थोडेसे दूध आणि थोडेसे पाणी मिसळून ती स्वयंपाकघरात अगदी मध्यावर ठेवून दिली आणि तिच्यावर एका वारीकश्या काडीच्या आधारावर एक भली मोठी टोपली तिरकी लावून ठेवली. त्या आधाराच्या काडीला पाकिटाचा दोरा बांधून त्याचे दुसरे टोक त्याने आपल्या हातात ठेवले व आपण मांजरास दिसणार नाही अशा बेताने दाराच्या आड लपून बसला.

गोट्याला फार वेळ ताटकळत बसावे लागले नाही. मांजर आले. प्रथम त्याने चुलीकडे चाल केली. तेथे खाद्य नाही असे पाहताच ते दुसरी

जागा शोधू लागले. येता येता ते टोपलीखाली आले आणि वशीतले पाणचट दूध चाटूही लागले. गोट्याने दोरा खेचला आणि फाट् असा आवाज करून टोपली मांजरावर पडली. मांजर आत अडकले, पण त्याला न उचलण्याइतकी टोपली जड थोडीच होती ! टोपली येऊनच ते सरकू लागले व ती एका वाजूला उचलून त्याने पाय बाहेरही काढला. पण तेवढ्यात चपळाई करून गोट्याने टोपली दाबून धरली आणि त्याला पुरते गिरफदार केले. गोट्याने अखेर शिकार साधली.

आता टोपलीखालचे मांजर आजीच्या घरी नेऊन सोडले, की झाले आजच्या दिवसाचे सत्कृत्य. आता त्या त्रासदायक उंदरांची पुरी शंभर वर्षे

भरली. आता आजीच्या जिनसांची नासधूस मुळीच व्हावयाची नाही. म्हातारी अगदी निश्चित होऊन जाईल. गोट्याने ह्या विचारात असतानाच एका बाजूने टोपली थोडी वर करून आपला हात आत घातला.

मांजराला नखे असतात आणि आपल्यावर हल्ला करणाऱ्यास ते त्या नखांचा चांगलाच प्रसाद देते ही गोष्ट आतापर्यंत गोट्याच्या लक्षात आली नव्हती पण आता आली. "ओय" म्हणून त्याने आपला टोपलीखालचा हात बाहेर घेतला आणि आपल्या हातावरच्या ओरखड्यांतून येणाऱ्या रक्ताकडे पाहून म्हटले—

"थांब लेका. आता तुम्ही पुरती खोड मोडतो. मला ओरखडतोस होय?"

टोपलीच्या फट् आवाजाने आणि गोट्याच्या "ओय" ने तिची डुलकी मोडली आणि स्वयंपाकघरात कसली तरी गडबड चालली आहे हे तिच्या ध्यानात आले. चुलीवरचे दूध आणि मांजर ह्या दोन गोष्टी तिला एकदम आठवल्या आणि ती जवळ जवळ धावतच स्वयंपाकघरात आली. तेथे तिला काय दिसले?

टोपली उपडी ठेवून त्याच्यावर गोट्याने आसन ठोकले आहे आणि तो आपल्या शर्टने आपल्या हाताचा पंजा पुसतो आहे.

"काय चालवलं आहेस रे हे गोट्या?"

तिचा आवाज ऐकून गोट्या प्रथम दचकला. आपले गुचचुप करावयाचे सत्कृत्य शेवटी बाहेर फुटलेच ह्या कल्पनेने त्याला किंचित वाईटही वाटले. पण अजूनही बाजू सावरून घेता येईल हा विचार त्याच्या डोक्यात एकदम चमकल्याने त्यास आनंद वाटला आणि हसूही आले. तो तिच्याकडे पाहता नुसता हसू लागला.

"हसतोस काय असा वेड लागल्यागत! कसल्या खोड्या करीत बसला आहेस इथं? स्वस्थ बसायचं लिहिलंच नाही का बाबा तुझ्या पत्रिकेत देवानं?"

"किन्ही पैनी, चोर पकडलाय मी."

"चोर? आणि तो रे कुठला?"

"गेले पाच सहा दिवस आपल्या दुधावर डल्ला मारणारा चोर."

"म्हणजे मांजर? कुठं आहे ते?"

"ह्या टोपलीखाली."

"खोटं वाटत असलं तर हे बघा." गोट्याने आपला हात दाखवला.

"अगबाई! चावलं की काय ते तुला?" तिने लगबगीने जाऊन गोट्याचा हात हातात घेत म्हटले.

"त्याची काय बिशाद आहे चावायची! पण जरासं ओरखाडलं आहेन्", गोट्याने आपल्या मर्दुमकीच्या ऐटीत उत्तर दिले.

गोट्याच्या हातास आयोडिन लावून पट्टीही बांधून ठेवावी असा विचार तिच्या डोक्यात आला. पण गोट्याने त्याच्या अगोदर बोकोबांना पकडण्याच्या कामगिरीसच तिला जुंपले. कुत्र्यामांजराच्या घरपकडीची मुलांनाच गंमत वाटते असे नाही. मोठी माणसेदेखील त्यात त्यांच्याइतकीच रमून जातात. तीदेखील गोट्याच्या शिकारीत आनंदाने सामील झाली. गोट्याला ह्या वेळपर्यंत न सुचलेली युक्ती तिने सुचविली.

एक गोण आणून टोपलीपुढे घरायचा आणि मग टोपली बेतावाताने उचलून बोका असा सोडायचा, की तो नेमका गोणातच शिरावा.

तिला टोपली दाबून घरावयास लावून गोट्या गोण घेऊन आला व दोघांनी मिळून योजिलेली युक्त सिद्धीस नेली. टोपली ऐवजी बोकोबा पोत्यातले कैदी झाले.

"आता काय करायचं रे ह्याचं?" तिने विचारले.

"मी ह्याला रानात सोडून देतो पैनी. अगदी दूर नेऊन सोडतो ओढ्याच्या पलीकडे म्हणजे बघू या कसा परत येतोय ते." गोट्या म्हणाला.

आपण खोटे बोलतो आहो व खोटे बोलणे बलाचमूच्या नियमास सोडून आहे हे गोट्याला माहीत होते; पण दुसऱ्याचे बरे होत असेल तर खोटे बोलण्यात देखील पाप नाही असे कोणा तरी चांगल्या माणसाच्या तोंडून त्याने ऐकले होते. गोट्याच्या ह्या कृत्यात आजीचा त्रास तर

चुकणार होवाच आणि ज्या बोकोबाला शिक्षा करायची होती त्या बोकोबाला चमचमीत मेजवानी मिळणार होती. मग त्यासाठी वंनीला आपण थोडे खोटे सांगितले तरी काही बिघडले नाही अशी गोट्याने आपल्या मनाची समजूत घातली आणि पोते खांद्यावर टाकून स्वारी घराबाहेर पडली.

गोट्या आजीच्या खोलीकडे गेला. म्हातारी अंगणात दुर्वा काढीत बसली होती व तिच्या नकळत तिच्या घरी मांजर सोडण्यास पाहिजे तसे मुक्तद्वार गोट्यास आयतेच मिळाले होते. त्याने आपली कामगिरी बरोबर वजावली आणि आपण केलेल्या ह्या सत्कृत्याने कसकशी मजा उडेल ह्याची कल्पनाचित्रे मनातल्या मनात रंगवीत तो घरी परतला आणि त्याने झालेल्या गोष्टी कसलाही आडपडदा न ठेवता सुमास सांगितल्या.

दिवेलागणी झाली आणि हातपाय धुऊन सुमा-गोट्या जेवावयास बसली. मी आणि ती तेथेच गोष्टी बोलत बसलो होतो. दुपारच्या घडामोडीची हकीगत ती मला सांगत होती, आणि गोट्याच्या त्या उपद्व्यापाचे वर्णन ऐकून मला मौज वाटत होती. इतक्यात मला आजी आलेली दिसली. मी म्हटले-

“का आजी, ह्या वेळी इकडे कशा तुम्ही ? ही तुमची आरतीला जायची वेळ.”

म्हातारी अगदी जिकिरीला आलेली होती. ती रडक्या स्वरात म्हणाली-

“माझी आरती न धुपारती सगळी गेली चुलीत. उंदरांनी नासाडी केली इतका वेळ; आता एक मांजर लागलंय राशीला. जरा कुठं दुर्वा काढीत बसले अंगणात, तोपर्यंत केलान् दुधाचा नि तुपाचा चट्टामट्टा. निरांजनात घालण्यापुरतंसुद्धा तूप शिल्लक ठेवलं नाही मेल्यानं. निरांजना-शिवाय कशी जाऊ मी आरतीला ?”

“मग मी देते की, त्यात हो काय एवढं ?” म्हातारीच्या मनातले

ओळखून ती म्हणाली आणि तिने वाटीभर तूप देऊन तिची रवानगीही केली.

“गोटूदादा, तुम्ही युक्ती फसली की रे !” सुमा म्हणाली गोट्या विचारात गर्क झालेला दिसला.

“कसली युक्ती केली ग हघानं नि ती फसली कशी ?” मी विचारले आणि मग पकडलेले मांजर गोट्याने आजीच्या घरात का व कसे सोडले हे सुमाने सांगून टाकले. आम्हा दोघांनाही मोठी मौज वाटली त्याची. गोट्याच्या खोडकरपणातही शहाणपणा आहे असे आम्हाला वाटले.

“गोट्या, उंदरांच्या बंदोबस्ताला मांजर सोडलंस पण तेच छळायला लागलं की तुम्हा आजीला. आता त्याच्यावर कोणता तोडगा करणार तू ?” मी विचारले. मी चेष्टेने बोलतो आहे हे गोट्याच्या लक्षात आले नाही. माझे बोलणे खरेच समजून त्याने अगदी गंभीरपणे म्हटले—

“कुत्र्यापुढे मांजराची फेसाटी उडते. आता आमच्या श्रीप्याचा विठघा आणतो आणि सोडतो त्या बोक्यावर. म्हणजे बघू या काय करतो ते ?”

गोट्याच्या युक्तीला अडथळा करण्यापूर्वी आमच्या हसाला थोपवून घरजेच आम्हाला माग पडले.

लक्ष्मी चोर पकडते

—पिरोज आनंदकर

“काय झालं आज तुम्हाला, बाबा ?”

“उहं—काही नाही झालं बाळ ! थोडी यंत्रं मात्र नादुरुस्त झाली आहेत कारखान्यातली !”

“मग त्यासाठी तुम्ही एवढे खिन्न का ? यंत्रं दुरुस्त नाही का करता यायची ? तुमचे मॅनेजर घेतील त्यांची काळजी, नाही ?”

“हं घेतील म्हणा ! पण ते जाऊ दे !! ही पैशाची गेली कपाटात ठेव पाहू !”

“नेहमीच्या जागी ठेवू ना बाबा ? तुमच्या कपाटाच्या लांबड्या खणात ?”

“नको, नको ! आज तुम्हाच पेटीत ठेव. मला आता जेवून बाहेर जायचंय !”

“एवढ्या रात्री ? बाहेर पावसाची क्षिमक्षिम सुरु आहे बाबा ! असल्या थंडी वाऱ्यात पुन्हा नका जाऊ बाहेर !”

“न जाऊन कसं चालेल बाळ लक्ष्मी ? माणसाची यंत्रं बिघडली आहेत, ती वेळीच दुरुस्त केली पाहिजेत; नाहीतर रक्तपाताचा प्रसंग ओढवेल !”

“आमचे मॅनेजर नि एंजिनियर साहेब यांच्यात खडाजंगी होण्याचा प्रसंग निर्माण झाला आहे. दोन्ही बाजूंच्या माणसांत भाराभारी झाल्याशिवाय राहणार नाही असे दिसतयं. आणि तसा प्रसंग येण्यापूर्वीच मला आपल्या मासकांना सांगितलं पाहिजे जाऊन, समजलं लक्ष्मीबाई ? आता जेवण वाढण्याची तयारी करा !”

लक्ष्मीने पाने वाढली. प्रतापराव जेवताना म्हणाले, “आणि हे बघ बाळ! ते पैसे मी मुद्दमच घरी ठेवतो आहे. आणि मीच ते पैसे आदल्या दिवशी बँकेतून आणतो ही गोष्टही सर्वांनाच माहीत आहे. ती रक्कम माझ्या जवळ असणार अशी खात्री. त्यामुळे रात्री माझ्यावर कुणीतरी हल्ला करणार माहीत कशावरून? तेव्हा घरातच पिशवी सुरक्षित राहिल, बाळ!”

“आणि बाबा. रात्री कोणी दार ठोठावलं तर मी काय करू?”

“काही करायचं नाही! मित्र असो, शत्रू असो, कुणाला म्हणून दार उघडायचं नाही, खिडकीतून पाहायचं नाही! उत्तरही द्यायचं नाही! घरी कोणी येण्याचा संभव नाही म्हणा. तरी तू सावध अस अन् पिशवीला जिवापाड जप!”

जेवणे आटोपली, लक्ष्मीने उष्टी खरखटी काढली. तेवढ्या वेळात प्रतापरावांनी आपल्या सायकलचा दिवा स्वच्छ केला. टायर दाबून पाहिला व दहा मिनिटांच्या आत ते घराबाहेर पडले.

लक्ष्मीला आता आपल्यावर पडलेल्या ओझ्याचा भार अधिक जाणवू लागला. चारपाच हजारांच्या ऐवजाचं संरक्षण करण्याची जबाबदारी आपल्या एकटीवर येऊन पडली आहे, याची तिला जाणीव झाली! वडील परत येई पर्यंत काहीं प्रसंग ओढवू नये म्हणून ती मनातून देवाची करुणा भाकत होती. शेजार ना पाजार! आयत्या वेळी मदतीला तरी कोण धावणार? लक्ष्मीची आई वारल्यापासून प्रतापरावांनी एकलकोंडे जीवन पत्करले होते. गावाबाहेर माणसापासून दूर, पण निसर्गाजवळ राहणे त्यांना आवडले. लक्ष्मीला कळू लागल्यापासून तीच त्याचा संसार एखाद्या पोक्त बाईप्रमाणे चालवी. आतापर्यंत ती कित्येकदा अकटी राहिली होती, पण आजच्यासारखे चोरांचे भय तिला केव्हाही वाटले नाही. आजचा प्रसंग निराळा होता. वडील बाहेर पडताच तिने घराची दारे घट्ट लावून घेतली. खिडक्याच्या कड्या, दारांचे अडसर पुन्हापुन्हा तपासले व मग तिने सेंपाकाची भांडी पुसून ठेवली.

आज ती झोप घेणार नव्हतीच, म्हणून तिने वडिलांसाठी विणायला घेतलेली लोकरांची जर्सी बाहेर काढली. राँकेलच्या दिव्याच्या मंद प्रकाशात तिच्या बारीक बोटांवरून सुईवर टांके उड्या घेत होते. तिने खूप निश्चय केला होता, झोपायचं नाही म्हणून! पण लहानगा जीव तो! दिवसभरच्या कामाने व विशेषतः काळजीने तो थकला होता! हात मांडीवर सरकले आणि शेवटी डोक्याने टेबलाचा आधार घेतलाच!

पण त्याचक्षणी कसल्याशा आवाजाने ती ताडकन् जागी झाली. खालचे दार कोणी तरी ठोठावत होते. तिने स्वतःला सावरले- सगळे धैर्य गोळा करून ती उठली, माडीवरून खाली जाण्याची तीची छाती होईना. पुन्हा एकदा जोराचा ठोका ऐकू आला. पण तिने उत्तर दिले नाही की दार उघडले नाही. विछान्याजवळच्या खिडकीच्या फटीतून तिने खाली पाहिले. पावसाचे झिरपणे थांबले होते, पावसाळी मेघाआडून डोकवणाऱ्या चंद्राच्या क्षीण प्रकाशकिरणात तिने पुढच्या दरवाज्यापाशी तीन माणसे उभी असलेली पाहिली. त्यांच्या तोंडावर छाया असल्यामुळे तिला ती ओळखता आली नाहीत; पण त्यांचे संभाषण तिला चांगले ऐकू येत होते.

“अन्या, प्रतापराव घरी नाहीसा दिसतो!”

“असं कसं होईल? आज त्यांनी बँकेतून पैसे आणलेले मी स्वतः पाहिले आहेत! आणि इतके पैसे जवळ असताना माणूस घराबाहेर जाईल असं वाटत नाही मला! तो घरातच असला पाहिजे! काय करू या आपण?”

काय करायचे ते त्यांनी ताबडतोब ठरवलेले दिसले. कारण दारावर एकामागून एक असे कुन्हाडीचे धाव ऐकू आले. ती खिडकी वाटे पळाली आता काही तरी केलंच पाहिजे! विचार करायची ती वेळ नव्हती! संकट दाराशी येऊन भिडले होते! ‘काय करावे? वाटेल ते करून पैसे सुरक्षित ठेवलेच पाहिजेत-’ तिने निश्चय केला पण कसे ठेवायचे?

बाहेर गारवा होता. तिने आपले गरम जाकीट चढवले; व आतल्या

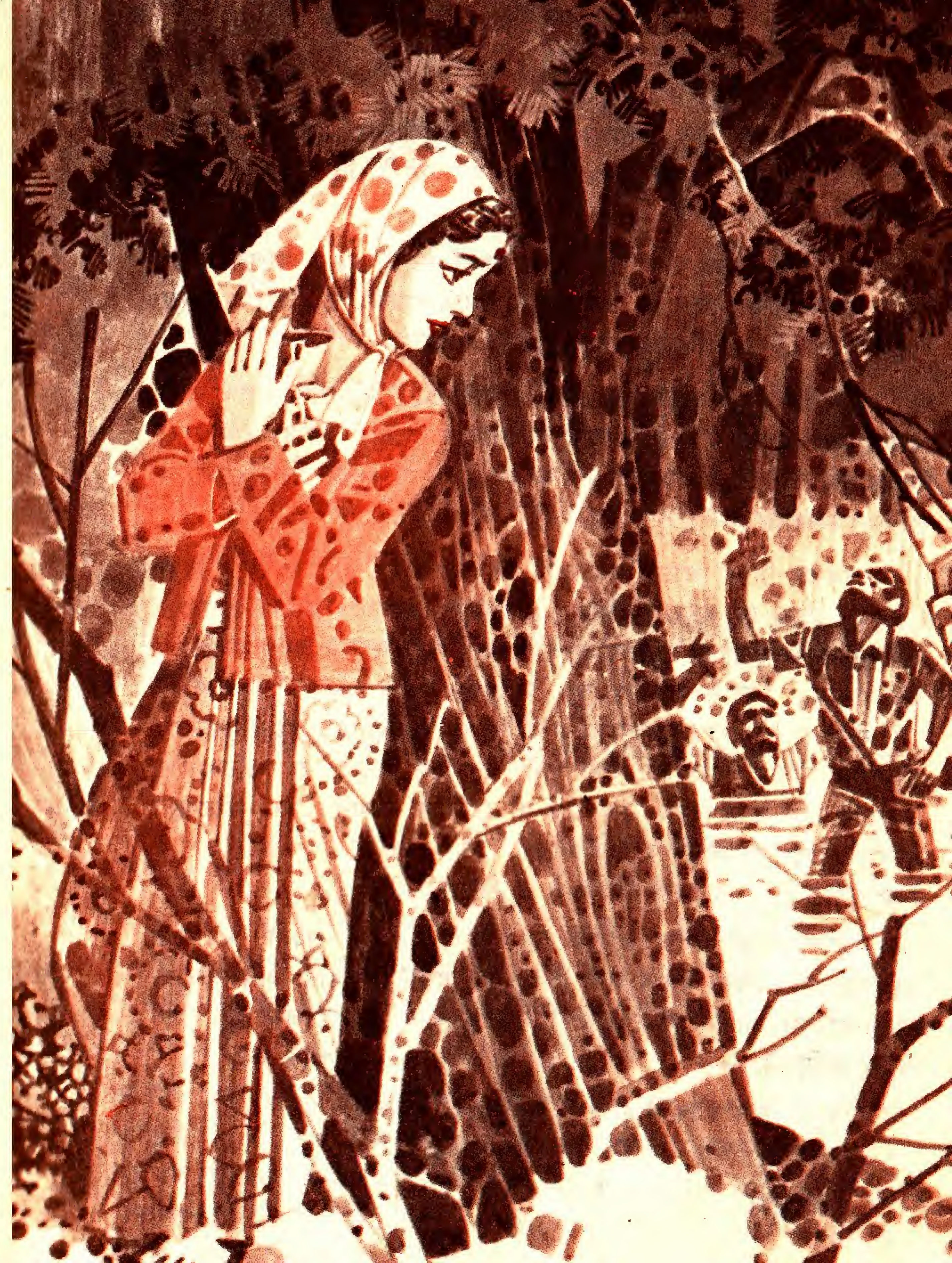

बाजूला पैशाची थैली दडवली. वरन घट्ट पट्टा बांधला. छत्रीचे ओझे नको म्हणून डोक्यावर रुमाल बांधला.

दरवाजाची फळकटे मोडून पडण्याचा आवाज येत होता. ती पाय न वाजवता जिन्याच्या पायऱ्या उतरली व सैपाकघराच्या मागील दाराने बाहेर पडली. पुढच्या दारावर हल्ला झाला असला तरी मागील दार सुरक्षितच होते. लक्ष्मी हळूच दाराबाहेर पडली. तिने बाहेरून दाराला कुलूप ठोकले. व किल्ली खिशात ठेवली. चांदण्याच्या रेंगाळणाऱ्या प्रकाशात आजूबाजूला तिने नजर टाकली व ती धावत सुटली, तो भाग तिच्या पायाखालचा होता. शेतातून, खाचरातून, खाचखळग्यातून, बखळीतून ती वाट काढीत धावत होती. जवळच मुख्य सडक होती. त्या सडकेला लागायचे होते तिला ! कदाचित आपले बडील लवकर परतलेच तर त्यांची नि आपली रस्त्यावर गाठ पडेल अशी तिला आशा होती.

इतक्यात तिला हाका ऐकू आल्या. आपल्या सैपाकघराच्या खिडकीतून एक माणूस बाहेर उतरत असल्याचे तिने पाहिले. आपल्या मित्रांना तो धावण्यासाठी ओरडून सांगत होता. त्याने तिला पाहिले असावे ! आपला पाठलाग होत असल्याचे तिला कळून चुकले पण तिने धैर्य सोडले नाही; उलट धावण्याचा वेग वाढवला.

मात्र आता मोठ्या सडकेला मिळण्याचा आपला पहिला बेत तिने बदलला; व ती शेताशेतातून धावू लागली, थोडे प्रसंगावधानही तिला आले ती ज्या भागातून धावत होती, त्या भागात एक चिखलाची बखळ होती 'मंडूक महाल' म्हणत तिला ! आणि आता तर पावसाने ती अधिक दल-दलीची झाली होती. त्या बखळीला वळसा घालून लांबच्या रस्त्याने सडकेला मिळण्याचा तिने मुद्दामच बेत केला. कारण चोरट्यांना मंडूक महालपर्यंत आणून सोडण्याचा तिचा डाव होता. पण आतापर्यंत ते तिचे जण तिच्या अगदी जवळ येऊन पोचले होते. पैसे कसे सुरक्षित राहतील याची तिला काळजी लागून राहिली होती. जवळच दोन हातांवर दाट निवडुंगाचे एक बेट होते. त्याची तिला आठवण झाली. व त्या रोखाने ती धावू लागली.

बेट जवळ येताच तिने पेशाची थैली निवडुंगाच्या झुडपात हलकेच भिरकावली. आणि तिच्या संरक्षणाची जबाबदारी तिने परमेश्वरावर सोपविली.

पण तिचा पाठलाग करणारे आता फारच जवळ येऊन पोचले होते. त्यांना टाळण्याकरता ती एका चिंचेच्या झाडामागे लपली. तिने आपला श्वास रोखून धरला. तिचेही तिच्या जवळून पुढे सरकले. पण—

ते नेमके मंडूक महालात सापडले ! कमरेपर्यंत चिखलात गाडले गेले. त्यातून बाहेर पडायला नि अंगावरचा चिखल दूर करायला त्यांना काही तरी वेळ लागणार होता, हे लक्ष्मीला पूर्ण माहीत होते. ती पुन्हा पळत सुटली व सडकेला मिळाली.

जवळच तिच्या ओळखीच्या एका शेतकऱ्याचे घर होते. घरातून दिवा लुकलुकत होता. त्या दूरच्या प्रकाशाने तिच्या पायाखालचा अंधार उजळला. तिने आपला धावण्याचा वेगही थोडा कमी केला. शेतकऱ्याच्या घरात वडिलांची वाट पाहण्याचे तिने ठरवले. पण त्या घरापर्यंत तिला जावेच लागले नाही. दुरून येणाऱ्या मोटारीचा दिव्याचा झोत तिच्या पायाशी पोचला व दुसऱ्याच क्षणी एक मोटार आपल्यापुढे उभी राहिल्याचे तिने पाहिले. त्या झळझळीत प्रकाशाने तिचे डोळे दिपून गेल्यामुळे मोटारीतील माणसे तिला ओळखता आली नाहीत. पण आतून आवाज आला, “कोण-लक्ष्मी ?— म्हणजे काय ? ये मोटारीत ये. यांना भिऊ नकोस, हे सार्जंटसाहेब आहेत.”

आपल्या वडिलांचा ओळखीचा आवाज ऐकताच लक्ष्मीने मोटारीत उडी घेतली. घडलेला सर्व वृत्तान्त तिने एका दमात पोलीस अंमलदारांना सांगून टाकला. आपण नोटांची थैली कुठे सुरक्षित ठेवली आहे हेही तिने त्यांना सांगितले.

“मुली ते चोर किती होते ?” सार्जंटाने विचारले.

“तीन”

“कसे होते ?”

लक्ष्मीने त्यांचे हुबेहूब वर्णन करताच सार्जंटाने इतर पोलीस अंमलदारांना विचारले—

“आपण ज्यांच्या शोधावर निघालोत ती हीच माणसं, नव्हे ?”

“हीच दिसतात !”

“कुठे असतील ती बाळ आता ?”

“चला, मी दाखवते तुम्हाला ! बाबा चला मंडूक महालाकडे !”

मोटार चालू लागली, सडकेवरून मंडूक महाल दिसताच तिने मध्येच मोटार थांबवली. “ते पहा— कमळा प्रमाणे कसे चिखलात खुतून बसले आहेत ते. !” चिखलात घडपडणारे ते तीन चोर मोटारीच्या प्रकाशात चमकत होते.

पोलीस पार्टी मोटारीमधून उतरली.

“तुम्ही आतच रहा अं ?” अंमलदार म्हणाले. प्रतापराव व त्यांची लेकरे पोलीसांचे रागीट भाषण व कंदांच्या हातांत अडकवलेल्या हातकड्यांचा आवाज मोटारीत बसून ऐकत होती.

काही वेळाने चिखलाने माखलेल्या कंदांसकट पोलीस परत रस्त्यावर आले.

लक्ष्मी आपल्या वडिलांना बिलगून म्हणाली “बाबा, तुमची सायकल काय झाली ?”

“अपघात झाला तिला ! आणि ही मंडळी या बाजूला येणार होती म्हणून बरं, नाहीतर मला तिकडे गावातच रात्र काढावी लागली असती. पण सार्जंटसाहेब आम्हाला घरापर्यंत पोहचवता ना ?”

“हे काय विचारता ? आमचं कर्तव्य आहे ते ! तुमच्या या चिमुकल्या मुलीने, ज्या शिकारीच्या पाठीमागे आज आम्ही कित्येक आठवडे भटकत आहोत ती एका तासात पकडून दिली, याचा विसर आम्हाला कसा पडेल ? या चोरांना पकडणारांना सरकारने मोठे इनाम जाहीर केले आहे— ते या तुमच्या छोकरीलाच मिळेल अशी आम्ही व्यवस्था करतो !” सार्जंट म्हणाला आणि सगळे निघाले.

पार्सलबाजी अंगाशी आली

—भा. रा. भागवत

मार्च महिन्याची ३१ तारीख होती. बऱ्या पुण्याला शाळेच्या वसतिगृहात राहतो. पण त्या दिवशी “लास्ट डे” म्हणून शाळेला अर्ध्या दिवसाची सुट्टी होती, आणि बऱ्या आला होता मामाच्या घरी कसबा पेठेत. दुपारी मामांनी त्याला एक काम सांगितले. बाऊन पेपरमध्ये बांधलेले एक बंडल त्याच्या जवळ देऊन ते म्हणाले, “याच्यावर पत्ता लिही. आपले मुंबईचे प्रोफेसर उकिडवे माहीत आहेत ना तुला? त्यांचा पत्ता माझ्या डायरीत सापडेल. मला वाटतं, वसंत भवन, हिंदू कॉलनी, दादर, मुंबई १४. पण पाहून लिही, आणि मग ताबडतोब पोस्टात जाऊन रजिस्टर्ड पार्सल कर. त्यांना तातडीने हवी असलेली पुस्तकं आहेत ही. सिटी पोस्टातून केलंस तर उद्यांच्या उद्या मुंबईला मिळेल त्यांना!” आणि मामा कामाला निघून गेले.

बऱ्याने वर मान करून “अच्छा” केले होते. आणि खाली मान घालून तो आपल्या उद्योगाला लागला होता. ते बंडल पाहून त्याला खुदकन् हसू आले होते. कारण तो स्वतः पण तसलेच एक बंडल बांधित होता. बऱ्याचा चालू उद्योग कोणता होता, माहीत आहे? तुमच्या लक्षात यावे म्हणून तर मघाशी त्या दिवसाची तारीख सांगितली मुद्दाम. ३१ मार्च एक एप्रिलचा आदला दिवस.

बऱ्याने आपले बंडलही बाऊन पेपरातच बांधले होते. ते बंडल म्हणजे डाह्याराम लंबोदरदास मिठाईवाले यांचे एक जुने पुठ्याचे खोके होते. वरच्या सोनेरी कागदावर छापलेले होते— “मिक्स्ड मिठाई”. पण आत

भरलेली होती विटकरीची बर्फी, अभ्रकाचा माहिमी हलवा अन् फोलपटाचा चिवडा. धावत पळत ही सारी मिठाई त्याने गोळा केली होती. पेठ्यासाठी तो एका टांग्यामागे धावला होता. आणि मग थोडी फळे पण असावीत म्हणून त्याने करवंदे आणली होती. खरी नाहीत. त्या करवंदांकरता त्याला बकऱ्याच्या कळपात घुसावे लागले होते. ती सगळी अजब मिठाई त्याने एका छानदार पातळ कागदात गुंडाळली होती आणि त्यात एक चिट्ठी घालून ठेवली होती— फास्टर फेणेकडून सप्रेम भेट. एप्रिल फूल !

हे पार्सल पोस्टाने जाणार नव्हते. पुण्यातल्याच आपल्या बोर्डिंग-मधल्या मित्राला— उत्तम टण्णूला तो ते पोचवणार होता. पण कर्मधर्म-संयोग असा की सगळेच तिरपागडे झाले आणि १ एप्रिल हा दिवस बऱ्याचा शर्यतीचा दिवस बनला. धावता धावता बिचाऱ्याची हाडे खिळखिळी झाली. थोडक्यात सांगायचे म्हणजे तो स्वतःच एप्रिल फूल झाला.

पण थांबा. मी देखील फास्टर फेणेंसारखी लाँग जंप मारली की ! सुरवातीपासून सगळं सांगायला हवं, नाही का ? ठीक आहे. एका तर. त्याचं असं झालं, की थोड्याच वेळात बऱ्या उर्फ फेणे सायकलीवर टांग मारून पोस्टात गेला. आणि पाऊण तासाने बुधवार चौक, नानावाडा, जिजामाता उद्यान करीत करीत कसब्यात मामांच्या घरी परतला. मग त्याने दुसरे बंडल काखोटीला मारले आणि शाळेच्या वसतिगृहाकडे जाऊन उत्तम टण्णूच्या बंद खोलीच्या खिडकीतून त्याने ते पार्सल आत भिरकावले. त्याला माहीत होते की उत्तमही आपल्या मावशीकडे जायचा होता. उद्या सकाळ-पर्यंत तो परतायचा नाही. एक एप्रिलचे ते पार्सल टाकून फास्टर फेणे सटकला.

तो दिवस हुंदडण्यात घालवून बऱ्या रात्री जेवला—खाल्ला, झोपला, अन सकाळी उठला, तेव्हा कॉलेंडरात एक एप्रिल तारीख झळकत होती. बऱ्याच्या मनात कालची आठवण बडकली. त्याला थुरं झाले. तो आपल्या-शीच हसला अन् म्हणाला, “आता उत्तम टण्णूचं तोंड लवकरच चिमणी-

एवढं होईल. पण त्या चिमणीच्या चोचीला कपभरही मिठाई मिळायची नाही. खा म्हणावं ती माती नि भुस्सा !”

इतक्यात बाहेर टुरं झाले. दारावरची घंटी.

बन्याने कडी काढली, तो दारात उत्तम टण्णू उभा.

“उत्तम !” बन्या डोळे तांबारीत म्हणाला.

“सहज आलो,” उत्तम म्हणाला. पहाटे घावायला जातोच नेहमी. आज म्हटलं तुझ्याकडे यावं तुला थॅक्स द्यायला—”

“थॅक्स ?”

“काल माझा वाढदिवस— (‘खरं की काय ?’, बन्या पुटपुटला. ‘छान !’) तू लक्षात ठेवून मला भेट पाठवलीस ! किती चांगला प्रेमळ मित्र आहेस बन्या तू...”

“बरं—बरं”, अवघडलेला बन्या त्याच्या मिठीतून स्वतःला सोडवीत म्हणाला. तो नुसताच अवघडला नव्हता, गोंधळलाही होता. एकेक डोळा सुपारीएवढा करीत त्याने विचारले, “भेट मिळाली तुला ?”

“कालच.”

“म्हणजे—तू मावशीकडे गेलाच नाहीस का ?”

“नाही गेलो. बेत बदलला. बोर्डिंगातच राहिलो. पण पुन्हा एकदा भेटीबद्दल थॅक्स.”

बन्या आता डोळे बारीक करून त्याच्याकडे पहात होता. मग त्याच्या लक्षात आले. उत्तम टण्णूच्या काखोटीला ब्राऊन पेपरचे पार्सल होते. बन्याच्या डोक्यात प्रकाश पडला. तो म्हणाला, “उघडलं नाहीस वाटतं अजून ?” मनात म्हणतो, ‘काही बिघडलं नाही. अजून होशील लेका एप्रिल फूल.’

पण उत्तम तेवढ्यात म्हणतो, “उघडलं की !—तेच तर सांगायला आलो. — बन्या थॅक यू मेनी मेनी मच ! पण या पुस्तकांचा मला काय उपयोग रे ? — त्यांची नावंच वाचता वाचता माझ्या नाकी— नऊ आले—

काय म्हणे आस्ट्रो फिजीकल प्रोब्लम्स इन थर्मो— डायनामिक्स ! बबबब. डिक्शनरीतसुद्धा सापडेना त्याचा अर्थ !”

बन्याचे दोन्ही डोळे आता पिंगर्पांगच्या चेंडूएवढे झाले होते. तो ओरडला, “उत्तम !”

“अरे, काय झालं ?”

“काय झालं ? उत्प्रात झाला—घरणीकंप ! गडबड—घोटाळा ! हे पार्सल तुझ्याकडे आलं ?”

“म्हणजे ?”

“म्हणजे काय ? अरे, भलताच डॅम घोटाळा झाला ! — उत्तम—उत्तम, ए मामी !”

“अरे, असं काय करतोस !”

“ए मामी ! मी जातो ग सरळ बोर्डिंगात ! जेवायला येणार नाही !”

बन्याने धाईधाईत पेंटीत तंगड्या घातल्या, चपलांत पाय घुसडले अन् सायकलीवर टांग मारून टण्णूची डबलसीट घेऊन तो भराभरा पेडल हाणायला लागला.

बिचारा टण्णू बगलेतले पार्सल सावरीत ठेचा खात बोलला, “हे काय चालवलं आहे तू ? माझा वाढ...”

“तुझा वाढदिवस गेला खड्—सॉरी हं ! शंभर वर्षे जग तू.” आणि मग जाता जाता आपल्या मित्राला सारा घोटाळा समजावून सांगितला. वाटेत एक टेलीफोनचा “बूथ” होता. ताडकन् उडी मारून फास्टर फेजेने सायकल बूथला टेकून उभी केली. आत घुसून त्याने डिरेक्टरी ओढली. फराफरा पाने उलटली. जी.पी.ओ—जी.पी.ओ बरोबर गव्हन, सेन्ट्रल—मध्ये पाहायला हवं—हं, हा नंबर. डिरेक्टरी पुन्हा लटकू लागली. डायल—मध्ये बोटे फिरली...फटीत दोन नाणी पडली...हॅलो...हॅलो...मी काल एक पार्सल केलं...जीपीओ च ना ? काल सिटी पोस्टातून—मला ते परत मिळेल का ?”

तडतडत त्याला जवाब मिळाला, “काय कटकट आहे ही? काय तक्रार असेल ती इथे येऊन सांगा. जिथून पार्सल केलंय तिथेच जा! कट्ट..”

फास्टर फेणेने हाततल्या फोनकडे रागाने पाहिले. तो अडकवला. मग एका उडीत सायकल उचलून तो पुनश्च स्वार झाला. तात्या टण्णूची डबल-सीट घेऊन सायकल खणखणत निघाली.

सिटी पोस्टात चौकशी केल्यावर कळले की त्या पार्सलवर कालच धबाधब शिक्के बसले, पोत्यात बसून ते स्टेशनावर गेले आणि रातारात आगगाडीत बसून मुंबईला रवानाही झाले असेल किंवा होईल. आज दुपारी मुंबईला पुन्हा त्याच्यावर धबाधब शिक्के बसतील आणि पोस्टमन ते दिलेल्या पत्त्यावर घेऊन पोचतील— प्रो. उकिडव्यांच्या पत्त्यावर.

प्रो. उकिडवे. ब ब ब ब. प्रो. उकिडवे म्हणजे कसला जमदग्नीचा अवतार! त्यांनी ते पार्सल उघडले आणि ते उघडणारच म्हणा अन् आतली ती घाण नि तो कचरा पाहिला अन् एप्रिल फूलची चिट्ठी वाचली, की—होळी पेटेल त्यांच्या अंगाची. बोंबाबोंब होईल सारी. हरे राम आपली शंभर वर्ष भरली आता. मामांना आता खरमरीत पत्र लिहितील उकिडवे अन् मामा कसं कांडात काढतील आपलं...

बन्याने घाबऱ्या घाबऱ्या घड्याळाकडे पाहिले. पावणेसात. “माय गॉड—देवा—देवा. जनता गेली—डेक्कन गेली—तास वाजे ठणाणा. पण वेट, मेल अजून गेलेली नाही.”

“उत्तम !” बन्या ओरडला, “स्टेशनवर चला”. पुन्हा घड्याळ—

“अं हं”. पूना स्टेशन नाही. शिवाजीनगर !”

“शिवाजीनगर ?”

“हो. कारण पुण्याहून मेल सुटण्याची वेळ होत आली. आपल्याला ती पुढच्या स्टेशनवर गाठली पाहिजे. उत्तम टण्णू, सरना सांग—बन्या अर्जंट कामासाठी मुंबईला गेला म्हणून.”

हे बोलता बोलताच फास्टर फेणेने सायकल हाणली होती. मागच्या कॅरिअरवर उत्तम टण्णू डगमगत बसला होता. त्याची पुरती बोंबडी वळली होती.

शिवाजीनगरला उतरताच बन्याने टण्णूजवळचे पार्सल हिस्कावले. सायकल त्याच्या हवाली केली आणि तो ताडताड करीत पायऱ्या चढून क्यूमध्ये उभा राहिला. त्याच वेळी त्याच्या लक्षात आले की मेल पण स्टेशनवर उभी राहिली आहे. आता क्यूत पंधरावा नंबर लावण्यात अर्थ नव्हता.

बन्याने खिसा चाचपला—आहे. पाकीट जवळ आहे. त्यात पंधरा रुपये आहेत हे त्याला माहीत होते. म्हणजे डबल चार्ज पडला तरी पुरतील. गुड. आता तसंच गाडीत घुसलं पाहिजे. चेकरला सांगून पैसे भरू वाटेत.

पण गर्दीला हटवीत बन्या प्लॅटफॉर्मवर पोचतो आहे तो गाडीने स्टेशन सोडले होते. घाबरलेला बन्या असा घावलाय—असा घावलाय—की ज्याचं नाव ते. कशी बशी त्याने शेवटच्या डब्याची दांडी पकडली. बालमित्रांनो, बन्याचं चित्तच ठिकाणावर नव्हतं म्हणून त्याने असं केलं, बरं का ? तुम्ही नका हो कधी चालत्या गाडीत चढू !

हरे राम. तो डबा होता गार्डचा. पण गंमत अशी की गार्डसाहेब स्वतः अजून चढलेले नव्हते. हातातला बाबटा हलवीत ते अजून फलाटावर उभे होते. त्यांनी बन्याला पाहिले नाही. बन्याच्या लक्षात आले— आपण भलत्या डब्यात चढलो आहो. त्याने पटकन एक दार उघडले, आणि तो आत शिरून उभा राहिला.

गार्डसाहेबांचा स्पेशल संडास होता तो !

खडकीला गाडी उभी राहिली अन् तिथून सुटली, तरी विचारा फास्टर फेणे खांबासारखा उभा होता. त्याच्या अंगातून घामाच्या धारा लागल्या होत्या. मनात तो प्रार्थना करीत होता की, “देवा ! माझ्या छातीतली धडक थांबू दे. गार्डसाहेबांना दार उघडण्याची बुद्धी देऊ नकोस ! थोडा दम खाल्यावर मी आपण होऊन त्यांची क्षमा मागेन.”

बऱ्याच वेळानंतर बऱ्याचे मन शांत झाले. तेव्हा आपण होऊनच त्याने दार उघडले आणि तो बाहेर आला.

गार्डसाहेब आपल्या घडीच्या स्टुलावर हाशहुश करीत बसले होते. अन् किलकिल्या डोळ्यांनी बाहेर पहात होते. इतके दचकले की— बरं तर बरं स्टूल दारापासून अंमळ दूर होते, नाही तर त्यांनी सरळ बाहेरच कोलांटी खाल्ली असती. त्यांनी डोळे फाडले. पटापट कोटाची बटने सोडून शर्टाच्या आत हात घातला अन् जानवे बाहेर काढले.

“तू-तू-तू कोण? इथे काय करतो आहेस?”

“थांबा गार्डसाहेब!” फास्टर फेणे विनवणीच्या सुरात म्हणाला, “राम रक्षा म्हणू नका. मी भूत बीत नाही. आणि ब्रेक बीक पण दाबू नका, माफ करा हो. माझी मान सुऱ्याखाली आहे. म्हणून मी अर्स केलं! प्लीज...”

गार्डसाहेबाचा हात ब्रेकवरून मागे झाला. त्याचे डोळे पुन्हा किलकिले बनले. ते काहीच बोलले नाहीत. पण त्यांनी जरी ब्रेक दाबला नाही, तरी गाडी आपली आपण उभी राहिली. बहुतेक सिग्नल दिलेले नसावे.

गाडी कामशेत स्टेशनवर उभी राहिली होती. गार्डसाहेब बावट्याची गुंडाळी घेऊन उठले. त्यांनी फास्टर फेणेचे बकोट धरले व बऱ्याला चक्क खाली फलाटावर फेकला.

“साँरी—माय बॉय! दुसऱ्या डब्यात बस जाऊन! चेकरला पैसे भर!”

पण तेवढ्यात त्यांचा हिरवा बावटा—उलगडला होता. सिग्नलही पडले होते आणि गाडी हलली होती. बऱ्या पुढचा डबा पकडण्यासाठी धावला, तशी गार्डसाहेब ओरडले.

“नॉट फार ए सेकंड टाईम! लोकल येईल आता. तिने जा.”

“लोकल!” बऱ्याने कपाळावर हात मारला. “ती काय मला मुंबईला नेणार आहे?”

बऱ्याचे लक्ष स्टेशनाबाहेर गेले. बॉम्बे—पूना रोड कामशेत स्टेशनला लागून जातो. पुण्याहून आलेली एक खाजगी मोटार मुंबईकडे जाताना त्याला दिसली. टेबलावरची नाणी उचलून त्याने खिशात टाकली. काखेतले ते पार्सल सावरीत बऱ्या ताडताड उड्या मारीत बाहेर गेला अन् हातवर करून ओरडला, “लिफ्ट प्लीज, सर. लिफ्ट चाल का मला?”

पण तेवढ्यात मोटार पुढे गेली होती. मात्र तिच्या ड्रायव्हरने “नो” म्हणून केलेली गर्जना बऱ्याच्या कानात तापलेल्या तेलासारखी घुसली.

“कसा देत नाही बघतो.” बऱ्या दातओठ खात म्हणाला. “माझ्या जीवन मरणाचा प्रश्न आहे हा!”

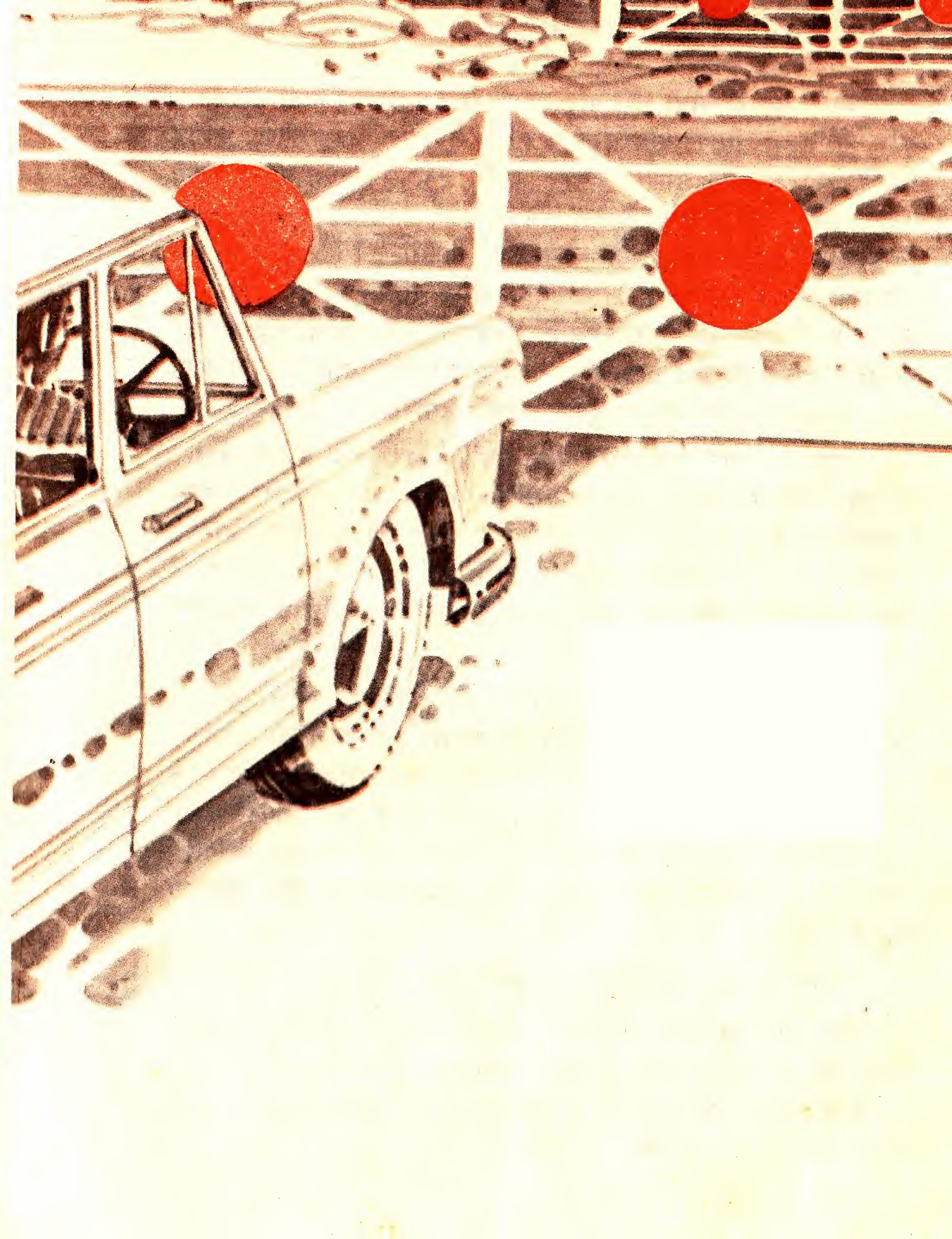
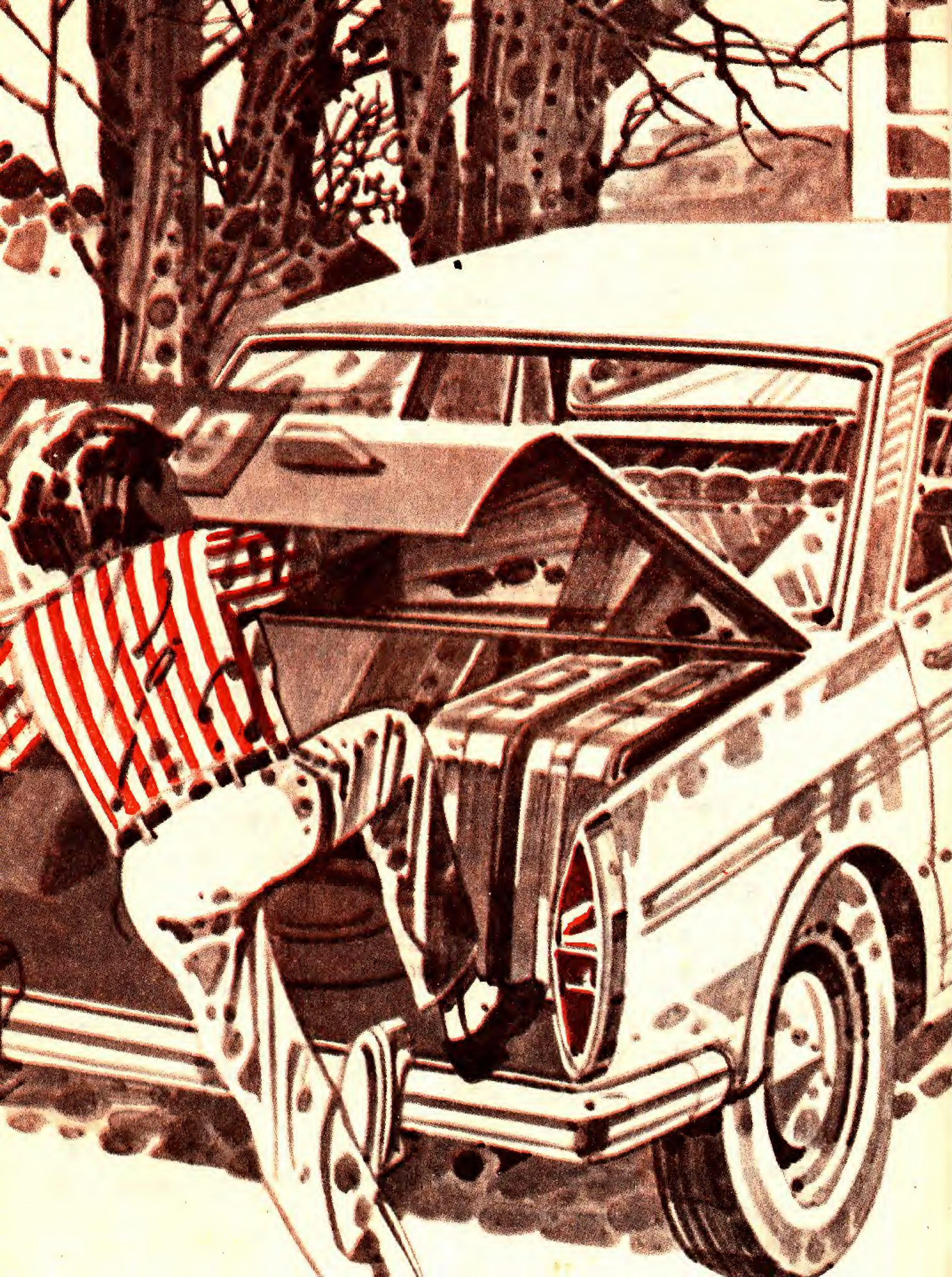
मोटारच्या मागे धावला बऱ्या. कामशेत स्टेशनच्या जरा पुढे गेल्यावर छळापांशी येताच फाटक बंद म्हणून मोटार थांबली. अजून ती पूना मेल गेलेलीच नव्हती. त्यामुळे मोटारीला उभे राहणे भाग होते.

बऱ्याने धापा टाकीत मोटार गाठली. मोटारीचा मागचा भाग असतो ना... सामान ठेवायचा कप्पा? त्याचे ठप्पण नीट लागलेले नव्हते. अर्धवट उघडे होते. बऱ्याने ते उघडले आणि तो सरळ आत घुसला अन् अंग चोरून नि हातपाय ओढून बसला. त्या जागेत लवकरच घामाचे थारोळे झाले.

थोड्याच वेळात पूना मेल आली आणि धडाड—धाड धडाड—धाड करीत निघून गेली. बऱ्याने ते आवाजावरून ओळखले. मग फाटक उघडले अन् मोटार सुरू झाली.

बऱ्याने नंतरचे तीन तास अवघडलेल्या स्थितीत कसे घालवले त्याचे नीट वर्णन करणे माझ्या शक्तीबाहेरचे आहे. एवढेच सांगतो, की वाटेत मोटार खोपोलीला थांबली आणि आतील मंडळी बटाटेवडा खाऊन चहाच्या मिटक्या मारीत परत आली, तरी बऱ्या तसाच बसलेला होता. विचान्याचे तोंड सुकले होते. अंग आंबले होते आणि तापलेल्या पत्र्यामुळे डोके दुखत होते. पण त्याने हूं का चूं केले नाही. आपले मळून काळे मिट्ट झालेले बोट त्याने ओठावरून फिरविले तेव्हा तिथे आपसूक मिशीचा मेकप तयार झाला हे ही त्याच्या ध्यानात आले नाही.

आणि मग ठाण्याची गर्दी पार करून आली एकदाची गाडी दादरला. आणि बरं झालं. नेमकी दादरलाच थांबली— खुदादाद सर्कलजवळ. नशीब बऱ्याचे, की कप्याचे झाकण उघडून बाहेर उडी टाकीपर्यंत त्याला कोणी पाहिले नाही. बऱ्याने मुंग्या आलेले अंग झटकले. त्याच्या काखेत पार्सल होतेच. त्याने मोटारचा नंबर त्या पार्सलवर टिपला—हेतू? पुढे मागे या गृहस्थाचे आभार मानावेत हा. तसा बऱ्या मोठा चांगला मुलगा होता, बरं का? पण तो हे टिप्पण करतो आहे इतक्यात मोटारवाले गृहस्थ दार आपटून बाहेर पडले होते. त्यांचे लक्ष त्याच्याकडे गेले आणि ते आपल्या कुटुंबाला म्हणाले, “या मुलाला कुठेतरी पाहिल्यासारखं वाटतं. कुठे बरं?”

कुटुंबाचे उत्तर ऐकायला बऱ्या उर्फ फास्टर फेणे थांबला नाही. तो हात हलवीत “थॅक्स” म्हणून ओरडत तिथून धूम पळाला. पुन्हा इराण्याकडून फोन करावा का?— पण नको. जवळ तर आहे पोस्ट ऑफिस त्याला दादरचे पोस्ट ऑफिस माहित होते. तिथे जाऊन त्याने चौकशी केली, तेव्हा कळले, की असं प्रो. उकिडव्यांचं पार्सल घेऊन आत्ताच डिलीवरी-वाला गेला.

बऱ्याने लांब लांब ठांगा टाकल्या आणि हिंदू कॉलनी गाठली सुदैवाने हवी असलेली गल्ली लवकरच सापडली त्या गल्लीतले वसंतभवनही सापडले बऱ्या वसंतभवनाच्या फाटकापाशी घोटाळत उभा राहिला. दहा—एक मिनिटांनी रजिस्टरवाला पोस्टमन आला, तेव्हा मात्र आपण फार घाईत आहो असे त्याने दाखविले. पोस्टमन जवळ येताच तो गडबडीने म्हणाला, “माफ करा, पोस्टमनसाहेब. पण प्रो. उकिडव्यांचं एखादं रजिस्टर आहे का?”

“आहे”, असे म्हणून पोस्टमनने एक पार्सल काढले.

तेच—तेच बऱ्याच्या ओळखीचे पार्सल. त्यानेच बांधलेलं, बऱ्याने गुटकन् एक आवंडा गिळला. रुमालाने कपाळाचा घाम टिपीत तो म्हणाला, “त्याचं असं आहे. प्रोफेसरांच्या घरात आता कुणी नाही. त्यांनी मला सांगून ठेवलंय पार्सल घ्यायला.... देता?”

पोस्टमनने बऱ्याकडे पाहिले. अगदीच फाटका नि ठेंगणा तरूण वाटतो. ओठावर मिशी आहे खरी. पण खोटीच वाटते ती आणि चेहरा किती बालिश, निर्व्याज, निष्कपटी वाटतो!

“देतो की,” तो म्हणाला. “रजिस्टर म्हणजे काही मनीऑर्डर नाही. इथेच घ्या म्हणजे मला आत यायला नको.”

“चालेल”, बऱ्या म्हणाला, “तुमचं पेन घ्या. सही करतो.”

आणि बऱ्याने सही केली. पार्सल घेतले. आणि पोस्टमन गेला. त्याने गल्लीचे वळण घेतल्याबरोबर बऱ्याने हुश्या केले. त्याचा जीव भांड्यात पडला. खूप मोठ्या भांड्यात. हौदातच म्हणा ना!

पोस्टमनकडून घेतलेले पार्सल बऱ्याने आता काखोटीला मारले त्याचे पत्त्याचे वेष्टण फाडून. आणि पुण्याहून आणलेले पुस्तकांचे पार्सल त्याने हातात धरले. मग रुमालाने त्याने आपले सगळे अंग नीट पुसले. एका पानवाल्याच्या आरशात पाहिले. अवतार मोठासा चांगला नाही. पण अगदीच वाईट आहे असंही नाही. धकून जाईल.

फाटक ढकलून तो आत गेला. “प्रो. उकिडवे” अशी पाटी पाहून दारावरची बेल त्याने वाजविली.

“टुरं. . .”

प्रो. उकिडवे स्वतःच दार उघडून आले. बऱ्याने त्यांना ओळखले, पण त्यांनी त्याला ओळखले नाही.

“काय?” ते गुरगुरले.

“हे बंडल दिलंय पुण्याहून आमच्या मामांनी.”

“हां, ओ: गुड!” ते एकदम नरम होऊन म्हणतात. “तू बऱ्या फेणे, नाही का? बरं झालं मला अर्जटली हवी होती ही पुस्तक! थॅक यू माय बॉय! — आणि ते दुसरं काय?”

आपल्या काखेतल्या दुसऱ्या पार्सलाकडे प्रोफेसरसाहेबांचे लक्ष गेले आहे ही गोष्ट बऱ्याच्या ध्यानात आली. तो गडबडीने म्हणाला, “ते — ते काही नाही. पोचवायचं आहे!”

“वा. म्हणजे पोस्टमनच बनला आहेस की तू ! अहो, या मुलाला काही खाऊ द्या ना !”

काखेतले पार्सल बन्याने आणखी जोरात दाबले. “सुटलो !” तो आपल्याशी म्हणाला. “प्रोफेसरसाहेबांनी जर हे पाहायला मागितलं असतं तर माझी शंभर वर्षे भरली असती !”

थोड्याच वेळात बन्यासाठी आतून खाऊ आला दुसऱ्या दिवशी पाडवा होता. त्यामुळे खाऊच्या बशीत पोटभर मिठाई भरलेली होती. ती भराभरा घशात कोंबून अन् वर पाणी ढोसून बन्याने तृप्त मनाने ढेकर दिला आणि प्रोफेसरसाहेब नि प्रोफेसरीणवाई यांचा प्रेमाचा निरोप घेऊन तो बाहेर पडला. सरळ स्टेशनात जाऊन त्याने पुण्याची गाडी गाठली.

गाडीत चढल्यावर तो धापा टाकीत स्वतःला म्हणतो, “बन्या – लेका. आता वाटेत वडा बिडा खायचा नाही, वरं का ? कारण तुझाच वडा झाला आहे. वाटेत खायची ही बाँक्सातली मिठाई – – आपल्या मित्राला बनवण्यासाठी तू ती गोळा केलीस ना ? हॅ. म्हणे एप्रिल फूल !”

नर्मदेची बहादुरी

-मालती दांडेकर

गाव तिथं झाडी अन् नदी तिथं कोळ्यांची वाडीही असायचीच. होय, त्या गावाला नदी होती. चांदीच्या रसासारखी. तिच्या स्वच्छ प्रवाहाची रेघ, तिनं गावाभोवती रांगोळीच घातली होती जशी. दूरवर धावत निघणाऱ्या त्या नदीच्या काठावर, गावापासून दूर कोळीवाडा होता. पंचवीस झोपडं असेल-नसेल. कोळ्यांच्या बायका सकाळच्या रामप्रहरी डोक्यावर पाटी घेवून मासळी विकायला शहरात यायच्या. एकेकीची साडी इतकी घट्ट नेसलेली असे की, जशी अंगाला "फिट्ट" करून शिवूनच टाकलीय ! उंच अंबाडे, त्यावर अबोलीचे मोठमोठे गजरे अन् "म्हवरं, मासळी घेताव," हे शब्द, अशा मुली गावकऱ्यांच्या नित्य पाहण्यातल्याच होत्या.

पण नर्मदा ? छे, ती अगदी निराळी होती या पोरींहून. ती फारशी बाजाराला यायचीच नाही. बापाबरोबर होडगं घेऊन पाण्यात वल्हवणे हाच तिचा छंद, अन् झपाझप पोहणं हाच तिचा खेळ. पावसाळ्यात नर्मदा नदी रागावल्यासारखी होई. तिला पूर येई. चहासारखे दिसणारे गढूळ लालसर पाणी सुसाट वाहताना दिसे. वारा तुफान वाहू लागे. मोठमोठ्या लाटा उठत. सगळ्या कोळीवाड्यातल्या पोरी भिजून गपगार. त्या झोपडीत शिरून शेकोटीशी बसत, पण नर्मदा ? तिला पाण्याचं भयच कधी वाटायचं नाही. असं म्हणतात की कोळ्यांची मुलं चालायला न् पोहायला बरोबरच शिकतात लहानपणी. निदान नर्मदा तरी फार लहानपणापासून पोहणीला पडत होती खरी. नदीला तुफान आलं की ही पराक्रमाची कास मारून होडग्यात

उतरायची. शहरातल्या मुली कशा ? मनात आलं की, सायकल घेऊन चालू लागतात, तसं नर्मदेचं होडगं तिला प्यार होतं. होडी तुफानात घालून तिचा बाप अन् ती, दोघं नदीत हिंडून यायची. बाप नीरू कोळी फार काटक अन् पट्टीचा नावाडी होता. सगळ्यात मोठं होडगं त्याचंच. तो मासे तर पकडायचाच पण दूर तीन मैलांवर गाव बेलवाडी होतं. तिथल्या लोकांची ने-आण करण्याचाही त्याचा उद्योग होता. चांगलं पंचवीस-तीस माणूस बसेल इतकं मोठं होडगं होतं त्याचं. अलीकडे नर्मदा या होडग्यात बसून बापाबरोबर रोज वल्ही मारायला, सुकाणू धरायला शिकत होती. तिची आई गुणाई, तिला हे मुळीच पसंत नसे. कपाळाला आठी घालून ती म्हणे,

"पोरीची जात. तिला बाप्यामाणसाचे हे ढंग काय उपयोगी ? आता उद्या लग्नीम व्हायचे दिवस आले. रोज कसलं नदीवर फिरायला जायचं ? नेत जाऊ नका भाईर रोज रोज. घरात काम कोण करील इथ ? हिची सासू का सासरा ?"

नर्मदा रागावून म्हणायची, "घरकाम घरकाम काय मोठं कठीण आहे ? मी करीन की अन् माझं लग्न तरी कसलं एवढ्यात ? चांगलं छान होडगं चालवते, म्हणून शाबासकी द्यायची तर बाजूलाच राहिली. उलट रागवत जा तू आमच्यावर आई." नीरू म्हणायचा, "अग गुणे, आपलं एक लेकऱू, तेही गुणाचंच हाये. उगीच का बोलावं तोंड टाकून ? माझी पोरगी न्हवं, पोरगा हाथ हा जणू. नर्मदा नाही नर्मद्या. किती बरोबरीने काम करतोय जराशी. आता उगंच नर्मद्याच्या लग्नीन व्हायाच्या कटकटी लावू नगंस आताच. बगू त्ये मागून. चल नर्मद्या, नाव वल्हवू ये. आणि आज मोठं होडगं तूच चालव. मी जसा काय पार्सिजर हं. आराम होडग्यात बसणारा."

दुरून नर्मदेच्या उंच आवाजात कोळी गीताचे काही शब्द तिच्या कानावर यायचे-

"वादळ उठलंय तुफान उठलंय ग सजणी

झालंय लाल नदीचं पाणी

त्यामधी सरसर नाव चालते सजणी

माझी मच्छलीवाणी."

मग गुणाई मनात म्हणे, "पोर मोठी झाली. आता परकराची कास मारून होडगं चालवून गोड दिसत न्हाई. साडी घ्याया होवी." अन् नर्मदा ? ती म्हणे,

"बाबा, हया जवळच्या गावाकडे बघितलं की वाटतं, देवानं रंग भरून एक रांगुळीच घातली हाय, हिरव्या रंगाची. पाहाल तिथं हिरवी झाडं, हिरवळ हिरवीगार रोपं. अवं तिथं पोपट तर इतके येतात की काय सांगू ? तिथली ती तापी न गोदू ? त्या माझ्या अलीकडे मंतरणी झाल्या आहेत जीवाच्या. बाबा, त्यांची आई मला लई शाबासकी देते. खूपदा जाते मी तिथे. एकदा आणू का त्यांना आपल्या घरी ? गरम भाकरी खाया ?"

नीरू हसायचा. म्हणायचा, "आण, पण दोन गोष्टी घ्यानात घेवून आण. एक तर तुझं छोटं होडगं घेऊन जायचं त्यावेळी, मोठं हय हत्तीवाणी धूड न्हाई. अन् दुसरं, आपली ही नर्मदामाई शांत व्हात असल तवाच लोकांच्या ल्येकी घरी आणायच्या. बादळातून न्हाई. समजलं का ?"

"छान समजलं. मला सोडा त्या बेलवाडीत. मी जाते त्या आमच्या तापी-गोदूकडे खेळायला. तुमची मासळी पकडून होते, तवर घटकाभरात परत येईल."

"काय खेळता ? ते तरी सांग पोरी. आपल्या बाला पण न्हाई सांगायचं ? लाजल्यासारखी होऊन ती म्हणाली, "त्ये तुम्हाला आवडायचं नाही. पण आम्ही शाळा-शाळा खेळतो बाबा. मला आता वाचता येतं. कधीची जातेय वर्षभर मी त्या दोघींकडे."

नीरू साधा कोळी. पण समजूतदार होता. तो म्हणाला,

"शिक पोरी. आम्हाकणी अडाणी न्हाऊ नगंस. मला न आवडायला काय झालं ? तुझ्या आईला मात्र न्हाई आवडणार. काठी बसेल पाठीत. म्हणेल, शिकून पोर श्येफारली. उंच डोक्याएवढा लाटेकणी राग बी उंच चढेल तिचा."

मग ती दोघं बापलेक खदखदून हसली. बेलवाडी येताच टपकन तिनं उडी मारली. गावभर मखमलचा गालिचाच अंधरला होता देवानं जसा

यावेळी. कारण हे दिवस ओल्या श्रावणाचे. जागजागी हिरवळ झुलत होती. पाहावे तिकडे हिरव्या राया. केळीवनं अन बेल्याची झाडं. त्या मऊ गालिच्या-वरून ती पावले टाकीत निघाली. बेलवाडी ती काय ? बेलपत्रासारखं टिभुलं गाव, छोट्याचं नर्मदेच्या काठाशी मोठं झालेलं, नर्मदा आईच्या अंगाखांद्यावर बागडणारं हे गांव येथे मुलींची शाळा जेमतेम मराठी सहा इयत्तापर्यंतची होती. मुलगे कुणीकुणी इंग्रजी शिकायला जात ते जवळच्या शहरात. पण नर्मदा आडवी येई. लोकांनी एक-दोन छोटे छोटे पूल बांधले होते. त्यावरून सायकली बेलगाड्या जात असत. पण सव्हिर्सची मोटार तेथे कधी आलीच नव्हती. कधी येणार ? टिचभर रुंदीचे ते पाय-उतार होण्या-साठी बांधलेले पूल तसे मजबूतही नव्हते. अन् रुंदही नव्हते. येथल्या मुलींच्या शाळेतच तापी अन् गोदावरी शिकल्या होत्या अन् आता नर्मदा त्यांच्याकडे नित्य येऊन चार बुकं वाचू लागली होती. ती आली अन् तिचीजणी जमून हसू-खिदळू लागल्या की, त्यांची आई म्हणे -

"झाला का त्रिवेणी संगम ? आता हसण्याला महापूर येणारच. बस हो नमूताई. काही छानसं फराळाचं करतेय तुझ्यासाठी. अगं, तू या अडाणी पोरींना पोहायलाकधी शिकवणार आहेत ? छान पोहतेस म्हणे ?"

"जरा पावसाळा जाऊ दे मावशी. या चार महिन्यात आमच्या नर्मदा-मैयाचा राग फार वाढतो. वरचेवर महापूर येतात. पुढे मग बघू दिवाळीच्या संधानाला. अय्या, मुंबईचं वर्तमानपत्र ? कुणी आणलं ग ? बघू बघू."

"अग, हे आमचे मामा आलेत ना त्यांनी. ते तिकडे राहतात. इकडच्या खेड्याची माहिती जमवून मोठ्ठा निबंध लिहितायेत ते. ती बघ पेटीभर माहिती ?" गोदू म्हणाली तशी तिने वळून पाहिले. लहानशी मजबूत लाकडी पेटी. वर शब्द होते - - 'अति महत्वाचे कागदपत्र.' तापीनं विचारलं, "पेटीवर लिहिलंत, तितक्या महत्वाचे आहेत तरी का मामा ते कागद ? अगदी शंभर रुपयांच्या नोटासारखे ? सांगा मामा."

मामा शहरी माणूस, शिकलेले, परीटघटी कपडे अन् सोनेरी चष्मा. प्रकृतीने अगदी वाळके, पण वागायला नीटनेटके. ते म्हणाले, "अग शंभराच्या

नव्हे, हजारांच्या नोटांइतके महत्त्वाचे. ही पेटी हरवली तर मीही जिवंत नाही राहायचा. तीन वर्षांचे श्रम करून मी महाप्रयत्नानं घेतलेली टिपण यात आहेत पोरी. समजलीस ?”

तापी म्हणाली, “अग नमे बघूसुद्धा नकोस त्या मूल्यवान पेटीकडे. तुझी दृष्ट लागेल बघ.” मग तिघी हसू लागल्या, मामाही हसले.

पण नर्मदामैयाची माहिती कोळ्याच्या नमूला होती ती खोटी थोडीच ? ती तर बालपणापासून नर्मदेच्या झुळझुळणाऱ्या पाण्यातच खेळलेली. नर्मदेच्या अंगाखांद्यावर बसून तासन्तास पाण्याचे खेळ करणारी. आईच्या स्वभावाची रेघन्रेघ मुलाला ठाऊक असते की नाही ? तशीच नमूला नर्मदा नदीची ओळख. अचानक महापूर येणार हे तिनं जाणलं. कारण जबलपुराकडे अति-वर्षाव झाल्याचं लोक बोलत होते. तेथूनच तर येते धावत नदी इकडे. त्यातून काल पासून हत्तीसारखे काळे काळे ढग आकाशभर जमू लागलेले आणि मग जो पाऊस सुरू झाला तो काही विचारूच नका. हस्त नक्षत्राचा जास्त पाऊस असतोच. हत्तीच्या सोंडेप्रमाणे जाड सरी खळाळू लागल्या. सारा कोळीवाडा गच्च भिजला. धड शेकोटी पण पेटेना घरात. वाराही उगीच सोसो करून वाहायला लागला. नमूला तर फार काळजी वाटायला लागली.

नीरू, तिचा बाप तापानं फणफणला होता कालपासून. ती एकटीच मोठं होडगं घेऊन सकाळी थोडी मासळी घेऊन आली होती. नदीवर जाऊन. मासळी रोज नाही पकडली तर कोळ्यांचं कसं भागेल ? मासळी हेच त्यांचं उत्पन्न, हाच त्यांचा पगार असतो म्हणाना. आता तर नर्मदामाई खरंच संतापली होती. पाणी लाल गढूळ झाले. झपाट्याने वाढत चालले. फोफावत नर्मदेने नेहमीचे पात्र ओलांडले व ती वेगाने सरसरत धावू लागली. कुठे कोण जाणे चिंतेनं नमू म्हणाली, “बाबा, आता काय करायचं ? मासळी ?” गारव्यानं कुडकुडत नीरू म्हणाला, ‘मासळी कसली या तुफानात पोरटे ? काही करायचं नाही. हा पूर ओसरेपर्यंत खाऊ पेज-भाकरी मुकाट्यानं दोन-तीन दिवस.”

“पण मी माझं छोटं होडगं घेऊन पाहून येऊ का ?”

“घरातून कुठे जायचं नाही पोरी. महापुरात नवीन कोळी नाव लोटत नाहीत कधी. गप बैस घरातच.”

“पण मागल्या वेळी पूर आला तेव्हा मोठं होडगं बाहेर काढलं होतं तुम्ही बाबा, मला आठवतंय.”

“अग, कारटे, त्यावेळी तुझा आज्ञा पुरात सापडला होता-हिचा बा. मग त्याला नको आणायला ? अन् मला काय महापुराचं भय न्हाई. चाळीस वर्षांची वळख हाय पुराची अन् माझी. पण आज हा दोडाचा ताप आलाय ना ? काही ताकदच न्हाई उठायची. म्हणून बजावतोय. खबरदार एकटी पाण्यात धावत निघालीस तर. मी बरोबर असतो तर निराळं. गुणे, हिच्यावर ध्यान ठीव.” विचारी नमू खटू होऊन चुलीशी बसली. भाकरी कालवण करू लागली. मध्येच तिला काय आठवण आली कुणास ठाऊक ! ती आईला म्हणाली, “आई, अग, दोन नारळ तरी काढून आणते! चमचमीत चटणी करू.”

“या पावसात झाडावर चढणार हाईस का काय ? पडशील उगंच.”

“अंगणात पाऊस मला काय करतोय ? तू फारच भितेस. बघ आलेच मी.”

साडी घट्ट खोचून, कोयता घेऊन ती वर चढली. नारळ काढायचं नुसतं निमित्त. पण उंच चढून तिनं पाहिलं. बाप रे बाप, हे काय अरिष्ट ? बेलवाडीचे दोन्ही पूल मोडून कठड्याची लाकडे पाण्यात वर तरंगत वाटेल तशी वाहात चाललेली अन् पुलावरून धो-धो पाणी वाहते आहे ! पूल दिसेनासा झाला होता. भयभीत होऊन तिनं बेलवाडीकडे पाहिलं. बेलवाडी गावाला शेकडो पाण्याच्या हातांनी नर्मदामाई कवटाळीत होती. चारी बाजूंनी पाणी गावात शिरू लागलं होतं. गावानं किनाऱ्याला उभी केलेली भित भगदाडे पडून कोलमंडत होती. बेलवाडी गाव-गाव कसलं ? ते बेटच झालं होतं जसं. चारी बाजूंनी पाणी अन मध्ये जमिनीचा वाटोळा ठिपका ! आता आपल्या तापी-गोदावरीचं कसं होईल ? मावशी ? त्या पुरात सारी सापडतील अन् मामा ? त्याचं काय ? तिच्या डोळ्यात पाणी आलं. अन् मनाचा तिनं काहीतरी निश्चय केला. रात्र झाली. कोळीवाड्यातल्या थरथर-णाऱ्या दिवट्या मिटल्या. जात्याच एका चढावाच्या उंचीवर झोपड्या, त्यामुळे महापूर आला तरी कोळीवाड्यामध्ये पाणी शिरत नसे. पाऊस ओसरला होता जरा. थकून नीरूला ग्लानी आली होती व गुणाई पण घोरू

लागली. पण नमूला झोप कुठली? तिच्या मैतरणी तुफान महापुरात सापडल्या होत्या, जिवाला जीव द्यावा इतक्या जिवलग. त्यांना सोडायला नको? ती हळूच उठली. ढगांतून चंद्र नुकताच डोकावत होता. प्रकाशात तिनं आपलं छोटं होडगं सोडलं न् महापुरात ढकललं देखील! बरोबर दोरखंडाची वेटोळी घ्यायला ती विसरली नाही. हलकेच बाहेर पडली. कोळीवाड्यातली एकही होडी या पुरात दिसत नव्हती. उगीच कोण तुफानात उडी घेणार वेड्यासारखं? पण हा वेडेपणा तिनं केला— केवळ मित्रप्रेमाने. नाव निघाली सुसाट, नर्मदेच्या देहावर नाचत, उलटेसुलटे झोके घेत नाव धावू लागली, जणू वेगानं धावणारं देवमाशाचं पोरच. तोवर मागनं तिनं ओरडा ऐकलाच—

“अरं. पोर गेली रं महापुरात दादानू, ध्याव घ्या. अरा रारा जा—कुनी!!” तिनं बापाचा शब्द ओळखला व ती हसली. बघा म्हणावं, तुमच्या-वाणी तुमची ल्येकपण पुरात होडगं लोटतेय!

मागे वळून न बघता सपाटघानं तिनं नाव चालू केली. असल्या प्रचंड गरगरणाऱ्या प्रवाहात नाव लोटायची म्हणजे काही सामान्य काम थोडंच? मोठमोठे कोळीही बाहेर पडत नव्हते. तेथे ही पोर साहसानं रात्रीची एकटीच बेलवाडी कडे निघाली होती. पाण्यातले भोवरे टाळीत, लाटांवर नाव नाचवीत ती कष्टाने बेलवाडीजवळ आली. लोक थप्प भिजून झाडावर चढले होते. घराच्या वरच्या मजल्यावर बसले होते. बेलवाडी भीतीनं कापत होती नुसती. पाण्याचा वळसा पडला होता तिला. घराघरात पाणी जोरात शिरू लागले होते. दोन्ही पूल कोसळून वाहवले होते. काय करावं कुणाला समजतही नव्हते. एकदम तिनं ओरडणं ऐकलं—

“अय्या! नमू आली आई आपल्याला न्यायला!”

“नमू? ती एवढीशी पोर एकटी आली या महापुरात नाव घालून? म्हणतेस तरी काय? नीट बघ, ती नसेल.”

“होय आई तीच आहे! चल बाहेर लवकर. मामा, तुम्हीही चला.”

नमू होडीतूनच ओरडली, “तापी, गोदे, मावशी, लवकर बसा नावेत. मामा चला लवकर, मी नेते तुम्हाला. हे गाव आता मुळीच सुरक्षित नाही. पाणी चढत आहे. महापूर ओसरायला दोन दिवसांहून जास्त वेळ लागेल. विचार कसला? चला चला, जीव वाचवायचा तर चला लवकर.” तोवर एका पोराचे शब्द ऐकू आले,

“आम्ही पण येतो. आम्हाला ने ताई. आईला काल बाळ झालं आहे. त्या बाळाला अन् आईला तरी ने ताई, आम्ही बुडणार बघ—ताई, मला ने.”

तिनं पाहिलं, दोन पोरं अन् बाजेवरून उठून आलेली आई, नवी बाळंतीण. आता काय करावं? तिचं होडगं तर एवढंसं पाच—सात माणसांचं ओझं नेणारं. तिनं भराभरा त्या पोरांना व बाळंतिणीलाही नावेत घेतलं. तापी, गोदू, मावशी व मामा आले, मामांच्या हातात त्यांची पेटी. हजाराच्या नोटांहून महत्त्वाची! ते कापत होते थंडीने. होडीत ते आधी बसणार तोवर नाव हलली. मामाचा पाय अडखळला व पेटी पाण्यात पडून चालली वाहात.

“वाचवा, पेटी गेली, मीच बुडलो. वाचवा पेटी माझी.” ते ओरडले. नर्मदा धीरानं म्हणाली, “थांबा, इथेच तर आहे काठाशी. ही मी आलेच मामा.”

पाहता पाहता धाडकन तिनं पाण्यात उडी घेतली देखील! वेगाने सप्सप् पोहण्याचे हात मारीत नर्मदा त्या अथांग पाण्यातून वाहात गेली व सुदैवाने तिला लगेचच पेटीची कडी हाती लागली. ती ओढून घेऊन ती परत आली. उंच उंच लाटांना चुकवीत पोहणारी ती साक्षात मत्स्यकन्याच होती असं मामांना वाटलं. ते म्हणाले, “धन्य आहेस पोरी तू किती गुणाची!” एव्हाना चाळीस पन्नास माणसं बेलवाडीच्या परिसरात उभी राहिली होती. “आम्हाला आधी ने ग पोरी,” म्हणून आवाज उठतच होते.

ती म्हणाली, “मंडळी, जरा थांबा. होडगं लहान आहे. जमेल तशा खेपा करते. पण आधी यांना नेणार. यांच्यासाठीच तर आले आहे रातची. पण लवकर येते. नक्की येतेच. इथेच थांबा बरं का सगळी.”

ओली गच्च साडी अंगाला लपेटलेली, थंडीची शिरशिरी उठते आहे अन् तरीही ही धाडसी पोर धीरानं बोलते ? सर्वांनाच ती एखाद्या देवकन्येसारखी वाटत होती.

“बयाबाई, पुष्कळ झालं धाडस, आता आम्ही चाललोय, पाचसाजण बेलवाडीतले लोक आणायला. कारटे, भिजली आहेस किती ? हो घरी, शेकोटी कर, च्या कर गरम अन् घे यांना. थंडीत काकडल्याती तुझ्या मैत्रिणी.”

करकरीत शब्द ऐकून तिनं मागं पाहिलं. अंगावरचं पांघरूण फेकावं तसं दुखणं भिरकावून देऊन, राकट कोळी नीरू मोठ्ठं होडगं घेऊन निघाला होता. पाठोपाठ अन्याबा, धीरू, अप्पा, राजू, मछिंदर सगळे कोळी होडगी घेऊन बेलवाडीकडे निघालेले. त्यांच्या काळचाशार होडग्यांकडे पाहतच राहिले मामा. जणू काळचा म्हशींचा कळपच पाण्यातून सरकत चाललाय. हर्षाने डोळे टिपीत ओरडत नमू म्हणाली.

“आता काय भय न्हाई. सगळी बेलवाडीतली माणसं वाचणार बगा. बाबा, तुम्ही कशाला जातावं ? इक्ता ताप असून—”

कोळ्यांच्या झोपडीतला, तो नर्मदेच्या गढूळ पाण्यासारखा दिसणारा, पण कढत कढत चहा त्या सगळ्यांना अमृतामारखा भासला. पेटी छाती जवळ धरीत मामा म्हणाले;

“नमू, तुझं हे साहस पाहून मी अगदी थक्क झालो आहे. तुझा फोटो मी वर्तमानपत्रात देणार अन् तुझं नाव मी सरकारात कळवणार. शिवाय माझा जीव वाचवला त्याचं एक खास बक्षीस मी देणारच आहे—माझं म्हणून.”

आणि दसऱ्याला एक सुंदर लांच म्हणजे यंत्रानं चालणारी छोटीशी नाव कोळीवाड्यापुढे नर्मदेच्या शांत प्रवाहात डौलानं उभी राहिलेली सगळ्यांनी पाहिली. वर नाव होतं, ‘नीरा-नर्मदा’. वल्ही मारायला नकोत, वेग कितीतरी जास्त. बसायला सुखकर अशी यंत्रानं चालणारी लांच मामांनी नर्मदेला बक्षीस म्हणून दिली होती ! बरोबर यंत्र चालवायचं शिकवणारा

ड्रायव्हर घेऊनच ते आले होते. शिवाय वर्तमानपत्रात फोटो आलेला होता नर्मदेचा-नीरूच्या 'नमीचा,' त्या खेडवळ कोळी कन्येचा. आणि सरकारने त्या वर्षात साहसी कुमारांना ठेवलेलं बक्षीस नर्मदेलाच दिल्याचा मजकूर व महापुरातल्या तिच्या विक्रमाची हकीकत त्यात दिली होती.

किती योग्य बक्षीस ? अन् केवढा गौरव झाला नर्मदेचा आज ! नर्मदेच्या डोळ्यांत आनंदाश्रू तरारले होते. अन् आई पुटपुटत होती, "खरंच माझी पोर लई म्हंजी लई गुणाची हाई." नीरू फक्त म्हणाला, "समद्या घरचं नाव उजळलंस पोरी तू. दीठ काढ व गुणाई हिची मिठमव्हऱ्या घेऊन, बरं का ?"

ठिपक्या

-सुमति पायगांवकर

ते गाव अगदी छोटेसे होते. तिथे एका वाड्यात छोटू राहायचा. छोटू चौथीत होता, आठ वर्षाचा होता तो. घरात छोटूची म्हातारी आजी, आई वडील नि छोटू ही चारच माणसे.

ऐन हिवाळ्याचे दिवस. त्या दिवशी तर कडाक्याची थंडी होती. थंडीची लाट आल्यासारखी. छोटू संध्याकाळी शाळेतून घरी येत होता. अंगात गरम बंडी असूनही कुडकुडत होता.

त्याच्या वाड्यापासून काही अंतरावर एक वडाचा पार होता. आपल्या वाड्यात जायला त्या पारावरून पलीकडे वळणार तोच छोटू थबकला. पाराकडे पाहिले त्याने. कुत्र्याचे एक छोटेसे पिलू कूंकू करीत कुडकुडत होते तिथे. पांढरा शुभ्र रंग होता त्याचा व अंगावर गडद तपकिरी ठिपके होते. छोटूने दप्तर पारावर ठेवले. पिलाला पोटाशी घेतले. छोटूला बिलगलेच ते पिलू. त्याच्या आणखीनच अंगात घुसू लागले ते. छोटूने त्याला गोंजारले, थोपटले, घट्ट छातीशी धरून किती तरी वेळ थोपटत होता तो. कूंकू करण्याचे थांबून झोपूनच गेले ते पिलू छोटूच्या छातीच्या उबेत.

छोटूला खूप भूक लागली होती. थंडीने दात कडकडत होते. त्याने आपले दप्तर उचलले आणि पिलू बंडीच्या आत लपवून तो घरी आला. वाड्याच्या दारातच आजी ओरडली,

"एवढ्या थंडीवाऱ्यात कुठं रे फिरत होतास ? ... चटकन घरी यायचं तर ?" छोटू घाबरला. त्याने सरळ माडीच गाठली दप्तर घेऊन.

तिथे त्याने दप्तर एका कोपऱ्यात टाकले. एका मोठ्या कोनाड्यात कांबळ्याची एक घडी होती. कांबळे जमिनीवर टाकून मग आपल्या बंडीतून ते पिलू अलगद काढले. हळूच त्या कांबळ्यावर ठेवले. पिलाला खूपच ऊब आली होती. तरीही कांबळ्याचे एक टोक पिलावर पांघरूण घालून छोटू धडधड जिना उतरून खाली आला. कारण जरा जरी उशीर झाला असता तरी आजी पोलिसासारखी माडीवर आली असती छोटूला शोधत. आणि मग ? पंचाईतच सारी !

छोटूने तसल्या गारठ्यात विहिरीवर हातपाय धुतले. छोटूसाठी स्वैपाकघरात आईने पाट मांडला. दूध प्यायला नि भाकरी खायला बसणार होता तो. आजी माजघरात काही तरी काम करीत होती. आई विहिरीवर गेली. छोटूने अर्धेच दूध घेतले. अर्धीच भाकर खाल्ली. आई नाही असे पाहून तो उरलेली अर्धी भाकर व अर्धे दूध घेऊन हळूच माडीवर पळाला. त्या कुऱ्याच्या पिलाला दूध पाजले त्याने. जवळचा भाकरीचा तुकडा त्याच्या पुढ्यात टाकला. दुधाची वाटी परत खालच्या स्वैपाकघरात जागच्याजागी ठेवून दिली.

बिचारे पिलू साऱ्या दिवसाचे उपाशी होते. दुधाने पोट भरताच कांबळ्याच्या उबेत पुन्हा गुडुप झोपून गेले ते. छोटू स्वैपाकघर व माजघरात उगाचच फेऱ्या घालीत होता. मनात भीती होती की चुकून कोणी माडीवर गेले आणि त्याने पिलू पाहिले तर ? मग पाठ शिल्लक राहायची नाही.

रात्र झाली. अंधरुणे घातली गेली. छोटू फारच दमला होता. थंडी तर मी म्हणत होती. पण कुत्र्याच्या विचारामुळे झोपच लागेना त्याला. मनात येई, रात्री पिलू उठले तर ? त्याला तहानबिहीन लागली तर ?

आजीला एरवी फारशी पांघरुणे लागत नसत. पण आजची थंडी विचित्रच होती. माडीवरच्या कोनाड्यातल्या कांबळ्याची नेमकी आठवण आली आजीला. अरे म्हणजे तिचेच होते ते. हातात कंदील घेऊन आजी माडीवर गेली. कोनाड्यातले कांबळे खाली जमिनीवर पडलेले पाहून आजी स्वतःशीच पुटपुटली, “कोणी कोनाड्यातलं कांबळं असं खाली फेकलं माझं ?” तिने ते कांबळे उभ्या उभ्याच फसकन ओढले. कुत्र्याचे पिलू “कूंकू” करीत खाली पडले ! म्हातारी दचकली. एकदम मग ओरडली, “बाई ग ! हे कुत्रं इथं कसं आलं ? शीः.” आजीने कांबळे तिथेच टाकले. एका हातात पिलाची मानगूट धरून दुसऱ्या हातात कंदील घेऊन आजी तणतणत आली खाली. छोटूच्या आईला हाका मारीत म्हणाली, “अग सूनबाई, हे कुत्रं कसं गेलं माडीवर ? अन् कोनाड्यातलं माझं कांबळं याच्या अंगाखाली कसं गेलं ? ते घाणेरडं कांबळं आता कसं पांघरायचं ? हे कुत्रं गेलंच कसं वरती ?”

छोटूच्या आईला काहीच कळेना. छोटू उठून उभा राहिला. आपल्या पिलाचे काय होणार या विचाराने धडधडत होती त्याची छाती. तेवढ्यात आजीने ते पिलू अंगणात भिरकावून दिले थेट. किती केकाटले विचारे. थंडी फार होती म्हणूनच ते बचावले. नाहीतर आजीने वाड्याच्या फाटकातून रस्त्यावरच फेकले असते त्याला. विचारे पिलू नि विचारा छोटू !

छोटू हळूच उठला. अंगातली बंडी काढून हातात घेतली. पाऊलही न वाजवता, त्या तशा थंडीत तो अंगणात आला. तिथे खांब्याचा कंदील मिणमिणत होता. त्या प्रकाशात त्याने पिलाला बंडीत गुंडाळले. समोरच गोठ्याशी एक खोके पडले होते. गोठ्यातले मूठभर गवत त्या खोक्यात घालून खोक्याचे तोंड भितीकडे वळवून छोटूने त्या पिलाला त्यात ठेवले. छातीत धडधडत होते— “आजी नेमकी उठली तर ?” थंडीने दात वाजत

होते. छोटू तसाच घरात धावला. मग हळूच पाऊलही न वाजवता गुपचूप शिरला पांघरुणात.

छोटू दुसऱ्या दिवशी खूप लौकर उठला. त्याने ते पिलू एका गोण-पाटाच्या तुकड्यात गुंडाळून पारावर नेऊन ठेवले. आजीने गोठ्यात जर का पिलाचा आवाज ऐकला असता तर ? बापरे ! मग तर घडगतच नव्हती. छोटूने तोंड धुतले. आईने कप भरून दूध ठेवले पुढे. “त्यातले दूध पिलालाही द्यायला हवे—” छोटूच्या मनात घोळले. पण ते देऊ कोण देणार ? शेवटी न्याहारीसाठी केलेल्या ताज्या भाकरीचाच एक मोठासा तुकडा पळवला त्याने. हळूच आपल्या सदऱ्यात लपवला. आपली न्याहारी चटपट आटोपून तो तडक पळाला पारावर. तो भाकरीचा तुकडा खाऊन पिलाला किती बरं वाटले पण ! पिलू छोटूचे हात चाटू लागले, पाय चाटू लागले. त्याच्या पायाशी घोटाळू लागले कूंकू करीत. छोटू वाड्यात जायला निघाला. तशी त्याच्या मागेच धावत सुटले पिलू ! त्याला कसेबसे चुकवून छोटू वाड्यात शिरला आणि फाटक बंद करून घेतले त्याने.

दोन-चार दिवसांनी छोटूने आपल्या आईला त्या पिलाची गोष्ट सांगितली. किती गुपचूप ! आई मग रोज त्या फुटक्या कपात थोडे दूध देई पिलासाठी. भाकरीचे तुकडे देई. अवघ्या दोन महिन्यात ते पिलू वरेच गुवगुबीत झाले. पांढरे शुभ्र अंग, कपाळाच्या मध्यभागी, पाठीवर नि शेपटीवर असे तीन तपकिरी ठिपके किती छान दिसत ! आता उन्हाळा सुरू होत होता. रोज संध्याकाळी छोटू नि त्याचे मित्र राम नि किसन त्या पिलाशी खूप खेळत. त्याला सलाम करायला शिकवीत. दूर फेकलेला चेंडू आणायला शिकवीत. रुमाल शोधून आणायला शिकवीत. मात्र छोटूशी जर का एखादा मुलगा भांडला तर असे खवळून उठे ते पिलू. त्याच्या अंगावर चालून जाई ते आणि जोरजोरात भुंकू लागे. छोटूचा एक जिवलग मित्रच बनले ते पिलू.

छोटूची वार्षिक परीक्षा झाली. छोटू चौथी पास होऊन पाचवीत गेला. पहिला नंबर आला होता त्याचा. नेहमीच येई. त्या गावी चौथी पर्यंतचीच शाळा होती. पुढच्या शिक्षणासाठी छोटूच्या वडिलांनी शेजारच्या तालुक्याच्या

गावी छोटूला बोर्डिंगात ठेवायचे ठरविले.

उन्हाळ्याच्या सुट्टीनंतर शाळा सुरू होणार होत्या. शाळा सुरू व्हायच्या आधल्या दिवशी छोटूचे वडील छोटूला घेऊन निघाले. एक छानशी नवी बॅग आणि वळकटी एवढेच छोटूचे सामान. छोटू सर्वांना नमस्कार करून वाड्यातून निघाला. दाराशी गेला. तिथे त्याचे मित्र जमले होते निरोप द्यायला. ठिपक्याचा निरोप घेताना छोटूचा गळा दाटून आला. तो म्हणत होता, “नीट रहा हं ठिपक्या. भुंकू नकोस उगीचच. रामू किसनचं ऐकत जा. नीट जेवत जा...” डोळ्यातले पाणी खळकन पडले गालावर. आजी म्हणाली, “अरे बस आत गाडीत. काय त्या मेल्या कुठ्याचं कौतीक.” आईने छोटूला कुरवाळले. छोटू बैलगाडीत बसला. बाबा आणि छोटूला घेऊन गाडी चालू झाली.

पण ? पण ठिपक्याने ताडकन उडी मारली पारावरून ! “छोटू गाडीत बसून जातोय कुठे ? ?” त्याच्या मुक्या मनाला प्रश्न पडला. तो असा धावला गाडीच्या मागे. गाठलीच ती त्याने. गाडीवाल्याने चाबूक उगारला ठिपक्यावर. पण ठिपक्या घटकेत गाडीच्या उजव्या बाजूला नि घटकेत डाव्या बाजूला पळे. तो गाडीखाली सापडेल म्हणून छोटूच्या बाबांनी गाडी थांबवली. रामू नि किसनला बोलावले. दोघांनी ठिपक्याला चकवून कसे वसे दूर नेले. छोटूला फार फार वाईट वाटले ते पाहून हुंदका दाटला गळ्यात.

तालुक्याच्या गावी नवे शिक्षक, नवी शाळा, नवे वर्ग ! यात आठ दहा दिवस गडबडीत गेले छोटूचे. रात्र होताच मात्र त्याला आईची नि ठिपक्याची आठवण होई. मनात विचार येत, “ठिपक्याला भाकर द्यायला आईला वेळ होईल का ? की विसरेल ती ? ठिपक्या मला शोधत पुन्हा, रस्त्यावर गेला असेल का ? सारखा वाट पहात असेल माझी- ?”

छोटू बोर्डिंगच्या मुलांवर संध्याकाळी खेळे. जेवण झाल्यावर मुले थोडा अभ्यास करीत. मग झोपत. परंतु छोटूला झोपच लागेना. त्याला भास होई, “ठिपक्या कू कू करून रडतोय आपल्यासाठी...”

छोटू चुणचुणीत नि हुशार असल्यामुळे मुख्याध्यापकांना तो फारच आवडू लागला होता. एक असाच दिवस. पाऊस नव्हता. संध्याकाळी एका झाडाशी टेकून छोटू बसला होता. हातात जुन्या मासिकातले एक पान होते. कुठ्याचे रंगीत चित्र. एकदम रडू कोसळले छोटूला. वरच्या मजल्याच्या गॅलरीतून मुख्याध्यापक खाली पाहात होते. ते हळूच खाली आले. छोटूच्या मागे त्याच्या नकळत उभे राहिले. चित्र हातात तसेच होते त्याच्या. छोटूचे गाल अश्रूंनी चिब झाले होते.

मुख्याध्यापक अतिशय प्रेमळपणे त्याच्या खांद्यावर हात ठेवीत म्हणाले,

“काय झालं रे छोटू?” त्यांनी त्याला जवळ घेतले. “या चित्राकडे पाहून का रे रडतोस?” त्यांनी विचारले. त्यांनी छोटूला गोंजारले. समजावले. छोटूला धीर आला. त्याने ठिपक्याबद्दल सर्व सांगितले. “अगदी असाच आहे माझा ठिपक्या. मला त्याची फार आठवण येते. तो मेला तर?...” ते चित्र दाखवीत तो म्हणत होता. आपल्या आठवणीने रोडावून ठिपक्याचे काय होईल या शंकेने छोटू घाबरला होता.

मुख्याध्यापकांना चिमुकल्या छोटूच्या एकलेपणाची कळ कळत होती. ठिपक्यावरचे त्याचे वात्सल्यपूर्ण प्रेम कळत होते. ते चटकन म्हणाले,

“हातेच्या. आणखी आठ दहा दिवसांनीच तर लागोपाठ चारपाच दिवसांची रजा येणार आहे. गणपतीची. गावी गेलास की परत येताना तुझ्या ठिपक्याला जरूर घेऊन ये इथं. मी सांगतो तुझ्या बाबांना तसं. आपल्या या बोर्डिंगच्या मुलांना खेळायला एक छानदार दोस्त मिळेल छोटासा.”

छोटू आश्चर्याने पाहात राहिला मुख्याध्यापकांकडे. चटकन त्याच आश्चर्यात त्याने विचारले, “खरंच? आणू ठिपक्याला? -- खरंच?”

मुख्याध्यापक त्याची पाठ थोपटीत म्हणाले, “म्हणजे? अगदी अगदी खरंच. शंका वाटली तुला?”

इकडे छोटूच्या गैरहाजरीत ठिपक्या खरोखरच पुन्हा खूप वाळला होता. फार भूक लागली तरच तो थोडंस खाई. एरवी खाईचना. रोज तो पायात मान घालून कूंकू करून रडत बसे. एखादी बैलगाडी रस्त्यावर

दिसली की वेड्यासारखा रस्त्यावर धावे. हिरमुसला होऊन पुन्हा पारावर येई.

आठ दिवसांनी छोटूचे बाबा छोटूला गावी घेऊन गेले. ठिपक्याला आणायला मुख्याध्यापकांनीच त्याला बजावले. गणपतीच्या पाच दिवसांच्या सुट्टीनंतर छोटू खरोखरच ठिपक्याला घेऊन हजर झाला बोर्डिंगात. थोड्याच दिवसात बोर्डिंगातल्या मुलांचे एक आवडते खेळणेच बनला ठिपक्या.

आणि दिवाळीच्या सुट्टीसाठी छोटूबरोबर घरी जाताना ठिपक्या एखाद्या वाघाच्या वच्चासारखा ऐटीत उभा होता बैलगाडीत. जणू छोटूचा एखादा शूर रखवालदार!

एका अस्वलाचा शोध

—आनंद घाटुगडे

सकाळी आठ नऊ वाजण्याचा सुमार. माजी कोल्हापूर संस्थानच्या महाराजांनी कधी काळी राखून ठेवलेल्या हरीण-पार्कात, शिकारखान्यालगतच तंबू ठोकून दोन शिकारी राहुट्या उभ्या केल्या होत्या. बाहेर एक राऊंडटेबल आणि त्या टेबलाभोवती दोन-चार कापडी फोल्डिंग खुर्च्या उघडून ठेवल्या होत्या. मधल्या टेबलावर कॉफीपानाचा सगळा सरंजाम मांडून ठेवला होता. सकाळची कोवळी सोनेरी किरणे पसरत होती—खुर्च्यावर अमोरासमोर दोन भीमकाय व्यक्ती बसल्या होत्या. दोघांच्या हातात कॉफीने भरलेले दोन मोठे 'मिलिटरी जग' होते. त्यांचे कॉफीपान अगदी मजेत चालले होते. त्यांतली एक व्यक्ती होती, कोल्हापूरचे मशहूर हिंदकेसरी पैलवान तिरसिंगराव आणि दुसरे गुडमुडरिंगीचे सुप्रसिद्ध शिकारी खंडोजीराव पाटील गुडमुडरिंगीकर !

खंडोजीरावांची थुलथुलीत सुटलेली ढेरी त्यांच्या त्या खाकी रंगाच्या शिकारी पद्धतीच्या हाफपॅटमध्ये, पट्ट्याने आवळूनसुद्धा मावत नव्हती. जवळच झाडाच्या फांदीवर बसलेली रानचिमणी खंडोजीरावांच्या छपरी जंजाळ भरघोस मिश्यांत आपले घरटे बांधावे किंवा काय, याचा गंभीरपणे विचार करीत होती. कॉफी पिता पिता मध्येच सहज तिरसिंगरावांनी अस्वलाचा विषय काढला.

“शक्य आहे... तिरसिंगराव, अगदी शक्य आहे...” अस्वलाचे नाव निघताच खंडोजीरावांचा बोलण्याचा उत्साह अगदी फुटून बाहू लागला. कुठल्यातरी एका दिशेकडे हात उडवून खंडोजीराव पुढे म्हणाले,

“त्या तिकडे सह्याद्रीच्या डोंगराच्या रांगाच रांगा पसरल्या आहेत. आणि त्या डोंगराच्या उतारावर जंगलेसुद्धा कशी घनदाट माजली आहेत. तिकडे अस्वलांच्या वसाहतीही पुष्कळ आहेत. त्यांतलंच एखाद अस्वल वाट चुकून भरकटत, भरकटत इकडे येणंही काही अवघड नाही... हॉ हॉ ! हॉ !”—मध्येच विनाकारण मोठमीठ्याने हसण्याची खंडोजीरावांना भारी खोड होती. आताही ते एवढे भयंकर हसले की क्षणभर ट्रॅक्टरचे इंजिनच धडधडते आहे की काय, असा भास झाला... आणि फांदीवर बसलेली मन्नाची ती रानचिमणी, बिचकून बापडी भुरंरंदिशी उडून गेली !

या हरीण-पार्कात एक भलेमोठे अस्वल आलेले आहे. आसपासच्या रानातल्या नाही तर, गावातल्या वस्त्यांवर ते अनमान धपक्याने जाते आणि तिथल्या बायाबापट्यांना, पोरसोरांना ते चांगलेच बिचकवून बावचळून सोडते... अशा पंचक्रोशीतल्या माणसांच्या तक्रारी खंडोजीरावांच्या कानी वरचेवर येत होत्या... हे अस्वल असेच माजोरी होत गेले तर उद्या कुणाला तरी वाटेवर एकट्याला गाठून, घोसळून ठार मारायला कमी करणार नाही... त्याचा बंदोबस्त झाला पाहिजे.

तेव्हा हे अस्वल—एक तर त्याला जिवंत पकडायचे, किंवा मग अगदीच नाइलाज झाला तर त्याची शिकार करावयाची, असा बेत खंडोजीरावांनी आखला. या मोहिमेच्या वेळी कोल्हापूर येथील आपले परममित्र तिरसिंगराव यांना त्यांनी खास आग्रहाने बोलावून घेतले होते. अस्वलाला जिवंत पकडण्यात, आपला शिकार कलेतला सगळा विक्रम प्रत्यक्षात दाखवून, तिरसिंगरावांना अगदी चाट पाडायचे व त्यांच्यावर पुष्कळ भाव मारायचा, असा खंडोजीरावांचा इरादा होता.

परंतु पराक्रम हातभर आणि गप्पा दीडहात असाच एकंदरीत खंडोजीरावांचा खाक्या असायचा.

अस्वलाचे नि अस्वलाच्या शिकारीतले पुष्कळच बारकावे नि आडाखे तिडाखे आपल्याला ठाऊक आहेत. आपल्या अंगावरील दाट केसांमुळे जाळ बघितला की अस्वल भीतीने भन्नाट पळत सुटते. अस्वलाची सगळी ताकद

त्याच्या पंज्यात असून, माणसाला ते गुदगुल्या करून, घोसळून घोसळून मारते. श्वास रोखून निपचित पडलेल्या माणसाला मात्र काही एक न करून नुस्तेच हुंगून पुढे निघून जाते . . . वगैरे अस्वलाविषयीची पुष्कळच मौलिक माहिती खंडोजीरावांनी तिरसिंगरावांना पुरवली. अस्वल अलगद अगदी चोरपावलांनी आल्यासारखे येत असल्याने त्याच्या येण्याचा काही एक सुगावा माणसाला लागत नाही . . . अशीही एक अस्वलाची 'अंदरकी बात' जाता जाता खंडोजीरावांनी तिरसिंगरावांना सांगून ठेवली.

काँफीचा पहिला प्याला रिकामा केल्यावर खंडोजीरावांनी आपल्या मिश्या पुसून साफसूफ केल्या. जरा दूध जास्तीच घालून प्याला दुसऱ्या वेळा काँफीने काठोकाठ भरला. आणि आता तो उचलून तोंडाला लावणार . . . एवढ्यात . . . डोळे फाडफाडून आणि 'आ' वासून ते एकटक तिरसिंगरावांच्याकडे बघू लागले.

"त्-त्-त्-तिरा-तिरसिंगराव . . . ." त्यांच्या ओठांतून धड शब्ददेखील बाहेर पडेना.

"ऑव् ऑव् ! अँस्वॉल ! अँस्वॉल !" करीत त्यांनी बसल्या खुर्चीवरून दुणदिशी समोरच्या राऊंड टेबलावरच उडी मारली. त्यांच्या वजनाने टेबल डगडगा हालू लागले. त्यामुळे खंडोजीरावांची आणखीच फे-फे उडाली. अगोदर तिरसिंगरावांना काही एक कळेना, परंतु मग त्-त्-प्-प् करणाऱ्या खंडोजीरावांच्या अस्पष्ट-तुटक बोलण्यातून थोडाबहुत संदर्भ लागला. खंडोजीराव बसले होते त्या खुर्चीखालीच नेमके केव्हातरी थोड्या वेळापूर्वी ते बेटे अस्वल येऊन बसले असावे . . . अशी जाम खात्री खंडोजीरावांना वाटली आणि तेव्हाच दुणदिशी उडी मारून ते समोरच्या राऊंड मेजावर विराजमान झाले. तिरसिंगराव ही हकिकत ऐकून मनात थोडे चरकले आणि मग लांबूनच सावधपणे त्यांनी खंडोजीराव बसले होते त्या खुर्चीखाली नजर फिरवली.

तिथे शिकार मोहिमेला येताना आपल्यावरोबर आणलेली खंडोजीरावांची कुलंगी जातीची लाडकी कुत्री 'राणी' शेपूट हालवीत ऐटीत उभी

होती. मोज्यावरच्या पायाच्या उघड्या पोट्यांना कदाचीत त्या शेपटीचा स्पर्श होऊन हुळहुळल्यावर . . . खंडोजीरावांना तो स्पर्श अस्वलाच्या तोंडाचा किंवा केसाळ पायाचा असावासे वाटून ते चांगलेच भमकावून गेले.

वीर खंडोजीरावांनी आतापर्यंत सांगितलेल्या आपल्या शिकारीतल्या पराक्रमाच्या फुशारक्या नि बढाया . . . यांच्याशी ही घटना अगदीच विसंगत आणि अशोभनीय होती. अस्वलाच्या नुसत्या कल्पनेने आपली फे-फे उडावी आणि तीही तिरसिंगरावांच्या देखत, म्हंटल्यावर खंडोजीराव मनोमन चांगलेच ओशाळले. परंतु-

"हॉ ! हॉ ! हॉ !" - ट्रॅक्टरच्या धडधडत्या इंजिनासारखे आपले प्रचंड हास्य सुरू करून, त्यात त्यांनी आपला ओशाळवाणेपणा कुठल्याकुठे बुडवून टाकला.

पायी किंवा जीप गाडीतून तिरसिंगराव, खंडोजीराव आणि त्यांचे इतर दोन चाकर-नोकर जीपचा ड्रायव्हर इत्यादींनी मिळून जंग जंग पछाडले. कुकारा करीत सगळे जंगल पालथे घातले, परंतु अस्वलाचा शोध म्हणून काही केल्या लागत नव्हता.

आणखी दोन-तीन दिवस निघून गेले. अस्वलाच्या शोधात अजून किती दिवस हा 'जंगलवास' पत्करावा लागतो कोण जाणे, असाही एक विचार तिरसिंगरावांच्या मनात तरळून गेला.

पण आकस्मिकरित्या तो भाग्याचा दिवस उगवला.

त्या दिवशी अगदी पहाटे पहाटे, झुंझुंजुं झाले होते न होते अशावेळी तिरसिंगरावांनी हाका मारमारून खंडोजीरावांना उठवायला सुरवात केली.

"उठा हो . . . खंडोजीराव, उठा . . . तुमचं अस्वल सापडलं एकदाचं."

"अस्वल स-सापडलं म्हणता ? क-कुठाय ?"

"ते काय, तुमच्या शेजारी." खंडोजीराव मटकन् उठून बसले, त्या गडबडीत त्यांचा डाव हात बाजूला काँटबाहेर पडला, तो नेमका मऊ मऊ केसाळ गादीवर. त्या अंधुक उजेडात खंडोजीरावांनी डोळे फाड-फाडून त्या मऊ केसाळ गादीच्या दिशेने बघितले.

खरेच तिथे एक अस्वल खंडोजीरावांच्या काँटलगतच अगदी मजेत झुलत उभे होते. खंडोजीराव काँटवरून उडी मारून, राहुटी बाहेर किंवा शिकारीची बंदूक आणायला म्हणून पळ काढणार तेवढ्यात तिरसिंगरावांनी त्यांना आवरले.

“सबूर, खंडोजीराव ! अस्वल तुम्हाला काही एक करणार नाही.”

आणि मग अस्वलाला आपण कसे पकडले याची रोमहर्षक शिकार-कथा उलट तिरसिंगरावांनीच या वेळी खंडोजीरावांना सांगितली.

मध्यान्हरात्र उलटल्यावर तिरसिंगराव बाहेर राहुटीच्या पिछाडीला गेले होते. तिकडे लांबवर बाजूलाच शिकारखान्याच्या एका जुनाट अवाढव्य भिंतीशी थोड्याशा गर्द झुडुपाआडून त्या शांत निवांतवेळी कसलीशी घुरघुर अगदी नियमितपणे ऐकू येऊ लागली. पुन्हा परत राहुटीत येऊन तिरसिंगरावांनी हातात अगोदर आपली भरलेली बंदूक घेतली आणि मग बॅटरीचा शोत फेकीत, आवाजाचा शोध घेत त्या झुडुपाच्या दिशेने निघाले.

त्या झुडुपाच्या अडोशाला भिंतीलगत एक अस्वल पुढच्या दोन पायांवर मान टाकून निवांत पहूडले होते. म्हणजे सगळ्या जंगलभर शोध घेतला ते अस्वल शेवटी राहुटीच्या पाठीमागेच तळ ठोकून मुक्कामाला होते.

बॅटरीचा प्रकाश अंगावर पडल्यानंतर ते अस्वल थोडे चमकले. परंतु मग त्यावर त्याने काही एक हालचाल केली नाही. आणि आपल्या हातातली बंदूक सावरून सज्ज ठेवून धिमे धिमे तिरसिंगराव त्या अस्वालाच्या अगदी जवळ जाऊन पोचले. बॅटरीचा प्रकाश जेव्हा अस्वालाच्या पुढच्या पंज्यावरून फिरला तेव्हा तिरसिंगरावांच्या लक्षात आले की अस्वालाच्या पुढच्या एका पंजाला जबर दुखापत झाली आहे. आणि ती जखम बळावून आता चांगलीच सुजून फुगून बसली आहे. तिच्या असह्य वेदनांनीच ते बिचारे असे दुःखाने गुंग बधीर झाल्यासारखे होऊन, बसून राहिले आहे.

थोडा विश्वास वाटायला लागला तसे तिरसिंगराव त्या अस्वालापुढे उकिडवे बसले. त्यांनी हातातली बंदूक थोडी बाजूला ठेवून दिली, प्रसंग

पडला असता तर आता त्या अस्वलाशी दोन हात करून, झुंज घायचीही त्यांची तयारी होती. आपला एक हात पुढे करून त्यांनी तो अस्वलाच्या पाठीवर, तोंडावर उबदारपणे फिरवायला सुरुवात केली. अस्वलाने थोडी शरीराची चाळवाचाळव केली आणि मग ते पुन्हा निवांत पडून राहिले. अस्वल काही प्रतिकार करीत नाही म्हटल्यावर तिरसिंगरावांनी आपला हात अस्वलाच्या त्या जखमी पंजाच्या दिशेने पुढे सरकविला. पंजाचा तो ठसठसता सुजलेला भाग जरा दोन चार वेळा जोराने दावताच फस दिशी जखम फुटली, अस्वलाने क्षणभर आपली स्वतःची मुंडी हलवली. फुटलेल्या त्या सुजेमधून दूषित रक्त, पू किंवा तत्सम स्वरूपाची काही साचलेली घाण बाहेर येऊ लागली. आणि अस्वलाच्या वेदनांना तसा झराझर उतार पडायला लागला.

तिरसिंगराव परत आपल्या राहुटीकडे गेले आणि प्रथमोपचाराची पेटी घेऊन आले. आपल्याला असह्य वेदनांतून मुक्त करणाऱ्या या कुण्या अनोळखी मित्राविषयी एव्हाना अस्वलाला मोठीच सलगी वाटायला लागली होती . . . त्यामुळे पोटॅशियममिश्रित पाण्याच्या ओल्या कापसाने तिरसिंगरावांनी त्या अस्वलाच्या पंज्यावरची जखम धुवून पुसून काढली. त्यावर बोरिक पावडर, बॅझिन असली, औषधे घालून जखमेवर पक्के बँडेज बांधले, तरी अस्वल आपले निमूट बसून राहिले होते. उलट प्रेमाने ते आता अधून मधून आपले अंग तिरसिंगरावांच्या अंगाला घासू पाहात होते.

तसेच पडून राहून अस्वलाने थोडी विश्रांती घेतल्यावर, तिरसिंगरावांनी त्याला चुचकारून चुचकारून उठून उभे केल्यावर लक्षात आले की, त्या अस्वलाची अजून पुरतेपणी वाढदेखील झालेली नव्हती. तसे ते अंगा-पिंडाने मोठे असले तरी एक पिल्लूच होते. त्याला नीट चारही पायांवर चालता देखील येत नव्हते कारण 'बँडेज' केलेला जखमी पंजा व्यवस्थित जमिनीवर टेकू शकत नव्हते. आपल्या हाताचा आधार देत, मधूनमधून थोडे उचलून तिरसिंगरावांनी त्या अस्वलाला कसेबसे आपल्या राहुटीशी आणि नंतर आत राहुटीत आणले. खंडोजीरावांची गंमत करावयाची म्हणून त्यांनी मुद्दामच ते

साखळीने, दोराच्या काढणीने बांधले, ते नेमके खंडोजीराव शोपले होते त्या काँटलगत. तो पर्यंत पहाट होत आली . . .

एक जिवंत अस्वल आपल्या शेजारीच झुलत उभे आहे, असे बघितल्यावर खंडोजीरावांचा थोडा गडबडगुंडा उडणे साहाजिकच होते. परंतु मग तिरसिंगराव अगदी त्या अस्वलाच्या जवळ जातात व त्याला प्रेमाने कुरवाळतात, चुचकारतात, अस्वलालाही ते आवडते, हे बघितल्यावर खंडोजीरावांना थोडा धीर आला. ते देखील मग थोडेसे धाडस करून त्या अस्वलाजवळ जाऊ लागले, त्याची पाठ थोपटू लागले, व त्याला प्रेमाने चुचकारू लागले.

त्याचदिवशी दुपारी गुडमुडशिंगीस जाण्यासाठी सगळा जामानिमा आवरून जीपवर चढवला आणि अस्वलानेदेखील जीपमध्ये चढून बसावे म्हणून जीपचा मागचा दरवाजा खोलून सताड उघडा केला. खंडोजीराव अस्वलाला गाडीत चढण्यासाठी चुचकारत होते व आवश्यक तेथे 'ट्रेनिंग' देत होते. अस्वलाला व्यवस्थित कळावे म्हणून एकदा तर त्यांनी स्वतःच गुंडध्यावर रांगत जाऊन जीपच्या मागच्या कंपार्टमेंटमध्ये चढून दाखविले. परंतु ते अननुभवी अस्वल लेकांचे ढिम् जागचे हालेना !

तेव्हा पुन्हा तिरसिंगरावच पुढे झाले. त्यांनी आपली मुंडी त्याच्या चारी पायांच्या मधल्या भागात सरकावली आणि "गणपती बाप्पा मोरया!" म्हणत या अस्वलाला वर खांद्यावर उचलून अलगत जीपगाडीत मागच्या 'कंपार्टमेंट' मध्ये ठेवून दिले.

"हॉ ! हॉ ! हॉ ! अस्वलाला जीपमध्ये चढवायची बाकी तुम्ही मोठी नामी युक्ती शोधलीत हां तिरसिंगराव . . . हॉ ! हॉ ! हॉ ! -" इति खंडोजीराव.

अस्वलाला पकडण्यात यशस्वी झालेली ती सगळी शिकार मोहीम मग अस्वलासकट थेट जीपने गुडमुडशिंगीस येऊन दाखल झाली. आपल्या चौसोपी वाड्यात व-हांड्यातल्याच एका सुरक्षित कोपऱ्यात खंडोजीरावांनी अस्वलाची मोठी बडदास्त ठेवली

पुढे एक-दोन दिवस खंडोजीरावांचा पाहुणचार झोडल्यानंतर, तिरसिंगराव कोल्हापूरला जाण्यास निघाले.

“तुम्ही काही एक काळजी करू नका, तिरसिंगराव, मी त्या अस्वलाच्या खाण्या-पिण्या-राहण्याची मोठी अलिशान व्यवस्था ठेवतो.” असे आश्वासन देऊन खंडोजीरावांनी तिरसिंगरावांना निरोप दिला. परंतु दुसऱ्याच दिवशी त्यांचे स्वप्न धुळीला मिळाले. कारण तिरसिंगराव आपल्याला सोडून गेल्याची ‘चाहूल’ लागताच ते अस्वलाचे पिलू बेटे चांगलेच रुसून-फुगून बसले. ढिम् जागचे हलायला तयार होईना, आणि कितीही मिनत्या केल्या, चुचकारले-पुचकारले तरी खाण्यापिण्याला तोंड म्हणून लावीना. गुडमुडशिगी-हून, अस्वलाची कोल्हापूरला तिरसिंगरावांकडे रवानगी करण्याशिवाय गत्यंतर उरले नाही. जीपमधून अस्वल कोल्हापूरला रवाना झाले.

पुढे पुष्कळ दिवसपर्यंत ने अस्वल कोल्हापुरात तिरसिंगरावांकडे होते. एकदाची त्याची पूर्ण वाढ झाली. आणि मग तिरसिंगरावांनी ते एका प्रेमळ, विश्वासू, दरवेशास बक्षीस देऊन टाकले.